

OBSAH

<i>Vincent Blanár</i> : K terminológii v matičných rokoch	257
<i>Ján Horecký</i> : Pokus o štruktúrnu analýzu termínov	274
Pradenie vlny	288

Diskusie

<i>Jan Kábrt</i> : K lekářskému názvoslovi	299
<i>Oldřich Uličný</i> : Prádelna zeleniny	305

Zprávy a posudky

<i>Karel Sochor</i> : České odborné časopisy a terminologie	307
<i>Vlado Uhlár</i> : Barbara Mocarska-Falińska, Slownictwo Warmii i Mazur, Uprawa, i obróbka lnu	312
<i>Ján Horecký</i> : Anorganická chemie I., II.	314
<i>Ivan Masár</i> : Slovník památkové péče	316
<i>Ján Horecký</i> : Pracovná porada Medzinárodnej terminologickej ko- misie	319

ČESKOSLOVENSKÝ TERMINOLOGICKÝ ČASOPIS
orgán Československej ústrednej terminologickej komisie
pri Prezídiiu ČSAV

ROČNÍK II – 1963 – ČÍSLO 5

Vydáva

VYDAVATELSTVO SLOVENSKEJ AKADÉMIE VIED V BRATISLAVE

Hlavný redaktor dr. Ján Horecký, C. Sc.

Výkonný redaktor Ivan Masár

Redakčná rada: člen korešpondent ČSAV Jaromír Bělič, dr. Ján Horecký, C. Sc., doc. dr. Milan Jelínek, C. Sc., prof. dr. Eugen Jóna, Jaroslav Kuchař, C. Sc., Ivan Masár, dr. Štefan Peciar

Redaktor časopisu Andrej Šumec

Redakcia: Bratislava, Klemensova 27. Vychádza raz za dva mesiace. Ročné predplatné Kčs 24,-. Jednotlivé číslo 4,-. Rozširuje Poštová novinová služba. Objednávky a predplatné prijíma PNS – ústredná expedícia tlače, administrácia odbornej tlače Bratislava, Gottwaldovo nám. 48. Možno tiež objednať na každej pošte alebo u doručovateľa. Objednávky do zahraničia vybavuje PNS – ústredná expedícia tlače, odd. vývozu tlače, Praha 1, Jindřišská 14. Rukopis zadaný v júli 1963, vytlačený v októbri 1963. Vytlačili Polygrafické závody, n. p., závod 2, Bratislava. Povoľené rozhodnutím SNR č. 28204/61. –

© by Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1963

Kčs 4,-

K TERMINOLÓGII V MATIČNÝCH ROKOCH

Vincent Bl anár

Matica slovenská zohrala bezpochyby pozitívnu rolu v dejinách slovenského spisovného jazyka.¹ Zaujímavé bude všimnúť si, ako sa prejavovalo úsilie o rozvoj a zjednotenie spisovnej normy v oblasti, v ktorej je spoločenský tlak na jazyk najväčší — v oblasti slovnej zásoby a špeciálne odborného názvoslovnia. Tu sa totiž ešte výraznejšie odrazili nepriaznivé spoločenské podmienky slovenskej buržoáznej a maloburžoáznej inteligencie, ktorá v podmienkach národnostného útlaku v šesťdesiatych rokoch minulého storočia iba začala budovať organizačné základy kultúrno-osvetovej a vedeckej práce. (A sotva mohli tieto nádejné začiatky slovenskej národnej vedy priniesť bohatšie ovocie, Matica slovenská i slovenské gymnáziá boli zatvorené.)

V časopisoch, almanachoch a novinách sa publikovali články s vlastivednou i prírodovednou tematikou. Dôležitým podnetom pre sústavnejšie budovanie odborného názvoslovnia bola príprava učebníc pre slovenské gymnáziá, takže aspoň na čas sa vytvorili priaznivejšie podmienky pre rozvoj slovenskej terminológie. Rozšírili sa teda spoločenské funkcie nášho spisovného jazyka, ktorý sa postupne vypracúval pre zložitejšie spisovné ciele a len pomaly prenikal do širších kruhov používateľov. Ako sa v týchto rokoch usmerňovala terminologická prax?

Lexikografická komisia,² ktorá bola utvorená na prvom zasadnutí matičného výboru 5. augusta 1863,³ chcela uspokojiť akútnu potrebu praktického prekladového slovníka a súčasne organizovať zbieranie čo najväčšieho slovného bohatstva zo

¹ Bližšie V. Bl anár, *Matica Slovenská v dejinách slovenčiny*, Slovenská reč 28, 1963, 195–201 a *Vývin spisovnej slovenčiny v matičných rokoch*, zborník Matica slovenská v našich dejinách, Bratislava 1963, 94–116.

² O organizačných prácach lexikografického oddelenia MS a stručnú charakteristiku vývinu slovnej zásoby pozri v článkoch uvedených v pozn. 1.

³ Pozri Letopis Matice slovenskej I, 1864, 45.

slovenského spisovného jazyka i z ľudovej reči. Tento nie dost ujasnený zámer bol jednou z príčin nezdaru podujatia. Hoci lexicografická komisia svoj hlavný cieľ nedosiahla, zainteresovanosť o slovníkové otázky priniesla isté výsledky. V priebehu prípravných prác sa ujasňovali niektoré otázky slovenského slovníka (napr. pramenná základňa). Písalo sa o nich na stránkach slovenských časopisov.⁴ Pozornosť sa začala venovať tiež otázkam slovotvorným⁵ i špeciálne terminologickým. Ivan Branislav Zoch (pod pseudonymom Ivan Braňo Jánosíkovič⁶) uverejnil v III. ročníku Slovesnosti⁷ úvahu *Dačo o tvorení a užívaní slov vo vedách prírodných*. V istom zmysle polemikou s týmito zásadami — i keď sa to výslovne nepripomína — je stať Ignáca Slušného (Zahorlova) *O terminologii v Bobulových Slovenských novinách*.⁸ Podnetné myšlienky o tvorení nových slov obsahuje článok *Dakoľko skromných myšlienok o slovenčine*.⁹ Okrem teoretických úvah o terminologických otázkach bolo v matičných rokoch uverejnené aj niekoľko terminologických súpisov. M. Godra odôvodňoval gramatickú terminológiu,¹⁰ I. B. Zoch napísal do Letopisu MS hodnotný *Slovár vedeckého slovenského názvoslovía*.¹¹ Do ustálovania slovenského názvoslovía pozitívne zasiahli dva české terminologické slovníky, ktoré vypracovali komisie slovenských

⁴ Napr. Ct. Zoch, *Slovo o slovníku slovenskom*, Slovesnosť II, 1864, 353–358, 369–372; P. Dobšinský v Pešťbudinských vedomostiach IV, 1864, č. 99 a 100.

⁵ Napr. *Dakoľko skromných myšlienok o slovenčine*, Sokol IV, 1865, 34–37.

⁶ Pozri Ludovít V. Rizner, *Bibliografia písomníctva slovenského VI*, Martin 1934, 215.

⁷ Skalica 1865, 310–313.

⁸ II, 1869, č. 26–28, 30, 32, 37–39.

⁹ Sokol IV, 1865, 34–37. Článok je nepodpísaný. Jeho pokračovaním je *Vejačka a riedčica na slovenčinu* (Sokol IV, 1865, 55–56, 76–77, 136), za ktorým je šifra -o-. V. Rizner, *Bibliografia písomníctva slovenského II*, Martin 1931, 32, prisudzuje tento článok Michalovi Godrovi. Zo zakončenia prvého článku („Preto súdim za potrebné a užitočné vytychnúť na verejnosť: Vejačku a riedčicu na Slovenčinu“) vyplýva, že aj predchádzajúcu úvahu napísal ten istý autor. Preto Riznerovo uvádzanie článku *Dakoľko skromných myšlienok o slovenčine* pod menom V. Paulinyho-Tótha (Bibliografia IV, Martin 1932, 34) vzbudzuje pochybnosti. Za autora spomenutého článku pokladá M. Godru aj O. Čepan, *Poznámky k problematike jazyka a spoločenského vývinu v rokoch 1860–1880* (Literárnohistorický zborník IX, 1952, 67–68).

¹⁰ *Náznačiny k názvoslovíu do mluvnice slovenskej patriacemu*, Sokol V, 1866, 226–229, 267–271, 351–357.

¹¹ LMS V, zv. 1, 1868, 14–24, 99–109.

odborníkov pod Šafárikovým vedením.¹² Podľa nemecko-českého slovníka právnej a politickej terminológie vypracoval A. M. M u d r o ň rukopis slovenského verejnosprávneho názvoslovnia, ktorý však tlaču nevyšiel.¹³ Pretože odborného jazykovedného časopisu nebolo,¹⁴ materiálov i teoretickejšie zamerané príspevky vychádzali v Letopise MS, v literárnych časopisoch a almanachoch. Niektoré ostali v rukopise.

Boj o lexikálny rozvoj a o istú slovníkovú normu v matičných rokoch je pozoruhodný najmä tým, že sa nemohol opierať o normatívny slovník. L o o s o v trojdielny *Slovník slovenskej, maďarskej a nemeckej reči*¹⁵ je dielo praktického zamerania. I keď J. Loos napísal slovník pre potreby „vzdelaných tried každého stavu“ a usiloval sa pojať do slovníka čo najviac termínov „z každej vetvy vied a odborov praktických“, metóda spracovania, ako aj čas vydania slovníka¹⁶ zabránili, aby sa stal normatívnym. Pre vytvárajúci sa spisovný úzus — to sa vzťahuje aj na lexikálnu oblasť — bola smerodajná jazyková prax v tlači, časopisoch a almanachoch, ktoré vychádzali v celonárodnej kultúrnej inštitúcii — v Matici slovenskej. Popri významnej účasti redakčných pracovníkov treba však ešte pripomenúť záslužnú prácu komisií Matice slovenskej, ktoré posudzovali rukopisné práce predložené Matici na vydanie. Z hľadiska vytvárania spisovnej normy v matičných rokoch sú veľmi poučné recenzenské poznámky týkajúce sa jazykovej stránky predložených rukopisov¹⁷ a korešpondencia z matičných rokov. Matica slovenská zasahovala prostredníctvom svojich odbor-

¹² *Juridisch-politische Terminologie für die slawischem Sprachen. Deutsch-böhmische Separat-Ausgabe*, Wien 1850. — *Německo-český slovník vědeckého názvosloví pro gymnasia a reálné školy*, Praha 1853.

¹³ *Právo-verejnosprávne názvoslovie slovenské* (pozri žiadosť bratislavského advokáta dr. Andreja M. Mudroňa o peňažnú podporu na vydanie tohto slovníka z 15. I. 1867; Literárny archív MS, Martin). Príspevky k etymologickému slovníku, ktoré zanechal v pozostalosti Ct. Zoch a L. A. Reuss, svedčia o záujme o lexikálny výskum.

¹⁴ Godrov návrh na založenie slovenského jazykovedného orgánu sa, pravdaže, nemohol realizovať (pozri list M. Godru z roku 1873; Literárny archív, Martin).

¹⁵ *Slovník slowenskej, maďarskej a nemeckej reči*. S pričinením wiacej iných zostavil Josef Loos, profesor jazykovedy na štátnom vyššom gymnáziume baňsko-bystrickom (Pešť 1869–1871. I. Diel maďarsko-nemecko-slowenský, 1869, str. III+790. — II. Diel nemecko-maďarsko-slowenský, 1870, str. IV+ 650. — III. Diel slowensko-maďarsko-nemecký, 1871, str. IV+652. (Paralelný nemecký a maďarský názov.)

¹⁶ Roky 1869–1871 sú len začiatkom obdobia, v ktorom sa slovenská terminológia začala systematickejšie budovať.

¹⁷ Zachované v Literárnom archíve MS v Martine.

ných komisií do vytvárania a uštalovania lexikálneho úzu ako autoritatívna ustanovizeň. Napr. Národné noviny II, 1871, uverejnili v č. 154 slovenské nápisy na železničných staniaciach „tak ako ich poslala Matica slovenská na žiadosť inžinierskeho železničného odboru do Kremnice“.¹⁸ Ale takáto činnosť sa nerozvíjala systematicky. V tomto čase by sa boli uplatnili odborné terminologické komisie, ktoré úspešne pracovali napr. pri uštalovaní odborného názvoslovia v Čechách. V matičných rokoch takéto komisie na Slovensku nevznikli. Nové termíny prenikali do populárno-náučnej literatúry, ktorú uverejňoval najmä Letopis MS, a overovali sa tiež v školskej praxi (uvádzali ich nové učebnice pre gymnáziá a širšiu verejnosť).

Pokúsime sa ukázať, ako sa za takýchto okolností rozvíjala slovenská terminológia. Všimnime si najprv všeobecné zásady, o ktoré sa tvorenie nových termínov mohlo opierať.

Články o spomenutých terminologických otázkach predstavujú síce skromnú teoretickú základňu pre terminologickú prácu v matičných rokoch, ale dobre ukazujú dvojaký smer, ktorý v tom čase mohol rozhodujúcim spôsobom ovplyvniť vytváranie slovenského odborného názvoslovia. Odlišný postoj k terminologickým otázkam vyjadrili predstavitelia dvoch smerov slovenskej buržoázie.¹⁹ Okolo Matice slovenskej a jej literárnych orgánov bolo sústredené tzv. národnárske krídlo, liberálnu líniu predstavovala budapeštianska skupina tzv. Novej školy slovenskej. Hoci obidve krídla slovenskej buržoázie rovnako odtrhávali požiadavky národné od sociálnych²⁰ (báli sa oprieť o ľudové masy), konzervatívne národnárske krídlo správne zdôrazňovalo potrebu vytvárať celonárodný spisovný jazyk, ktorý má pomáhať pri odstraňovaní nárečovej rozdro-

¹⁸ MS navrhla nasledujúce termíny a výstrahu: *pokladnica, náčelník stanice, dozorstvo námestia* (Platzinspektion), *pošta, východ, vchod, zakázaný vchod, záchod pre mužských, pre ženskú, oddávanie nákladu, odberanie nákladu, jedáňa I, II, III triedy, zákaz kúrenia dohánu* (Das Tabakrauchen ist verboten), *čakárňa I, II, III triedy, prijímanie batožiny, vydávanie lístkov*. Odporúča sa táto forma výstrahy: „Chodenie po železnici, každé porúchanie železničných základní, svevolné otvorenie zapieradiel, pasenie lichvy popri železnici bez dozoru, porúchanie telegrafickej čiary a sprotivenie sa proti železničnému osobníctvu je zakázané. Priestupníci tohto zákazu budú trestaní celou prísnosťou zákona.“

¹⁹ Pozri napr. L. Holotík, *Memorandum slovenského národa z roku 1861*, Historický časopis XI, 1936, 3–29, najmä 23n.

²⁰ B. Kostický, *Nová škola slovenská*. Príspevok k problematike národnostnej otázky v Uhorsku v druhej polovici 19. storočia, Bratislava 1959, 137.

benosti. Zaujímavú formuláciu týchto myšlienok nájdeme v citovanom už článku *Dakoľko skromných myšlienok o slovenčine*. Pretože spisovný jazyk má spájať a zjednocovať celý národ, má byť jeho všeobecným majetkom, musí mať takú podobu, ktorá túto úlohu napomáha. Z toho vyplýva, že sa treba vystríhať zbytočnej „slovoplodnosti“, ktorá je výrazom politickej zotročnosti a rozdrobenosti Slovákov. Z podobného hľadiska sa pozeral na otázku tvorenia a používania nových slov v prírodných vedách I. B. Zoch (Jánošíkovič). Odmieta nepotrebné tvorenie nových slov najmä v prírodných vedách, lebo to sťažuje porozumenie veci. Prírodovední pracovníci majú vyberať slová známe v slovenčine, ktoré sa používajú aj v inoslovenskej spisbe, najmä v češtine. Latinské a grécke výrazy, ktoré sa používajú aj v iných jazykoch (okrem maďarčiny), treba prevziať aj do slovenčiny. Zbytočné by bolo tvoriť tu nové výrazy. Výnimku tvoria už zaužívané zdomácnené výrazy. Preto je na mieste používať termíny *logaritmus*, *kombinácia*, *platina*, *chlór* a pod., ale napr. *kyslík*, *železo*, *zlato*, lebo tieto výrazy sú v slovenčine udomácnené. Podobný úzus je aj v nemčine. Znalosť medzinárodných termínov pomáha pri štúdiu cudzojazyčnej literatúry. Pokiaľ ide o tvorenie nových termínov z domácych prostriedkov, I. B. Zoch nepripúšťa v slovenčine tvorenie kompozít podľa nemeckého vzoru z dvoch podstatných mien (typ: *vodoliečba*). V matičných rokoch sa tento postup príliš rozšíril, napr. *látkozámena*, *príkladosbierka*, *pudozákon*, *človekoživot*. Zoch správne navrhuje: *zámena látky*, *sbiierka príkladov*, *zákon puđu*, *život človeka* alebo *ľudský*.

Protichodné stanovisko vyslovil v orgáne Novej školy slovenskej Ignác Slušný (Zahorlov). Podobne ako Zoch kladie za vzor D. Licharda (vyzdvihuje „pregnantné a rýdzo slovenské“ výrazy *rušeň*, *jask*), ale k otázke tvorenia nových termínov sa približuje podľa vzoru maďarčiny z pozícií purizmu a lingvistického liberalizmu. Otázka celonárodného používania terminológie nie je pre Slušného dôležitá. Podľa jeho náhľadu „nemôžno vystaviť určité neklamnne pravidlá, ako sa majú slová tvoriť“, najpovolanejším sudcom je „ostrovtip“. Nové slová môžu vraj „prijat na seba koncovky akýchkoľvek pôvodných slovenských slov“. Slovtvornými typmi môžu byť i vlastné mená, napr. *Varín*, *Varnica*, *Jásov*, *Kandera*... Autor neodlišuje produktívne a neproduktívne slovtvorné postupy, ba nepokladá za potrebné ani odlišiť tvorenie slov v oblasti apelatív a vlastných mien. Pridané terminologické ukážky („praktické príklady“) svedčia, že I. Slušný (Zahorlov) navrhoval miesto

cudzích slov domáce novotvary utvorené podľa neproduktívnych modelov a nekládol si otázku, či môžu preniknúť do celonárodného používania.²¹ Prihováral sa za čo najkratšie výrazy. „Lud dáva prednosť krátkemu cudziemu slovu ako dlhému zo svojej vlastnej reči.“ Preto navrhol napr. za *grundbuch* (miesto: *pozemková kniha*) *zemlian* alebo *zemün*. Obsahová stránka termínov nemá byť ani bohatšia ani chudobnejšia ako pojem, ktorý majú vyjadriť. I. Slušný (Zahorlov) pripúšťa, že slovenské odborné názvoslovie sa má rozvíjať aj preberaním vyhovujúcich termínov z iných slovanských jazykov. Táto tendencia sa už v Matici slovenskej prejavila. Ale preberať sa má lepšie, a nie pre náš vkus „odvratné“. V zmysle tejto zásady odporúča pre *Dachstube* výraz *čerdák*, pre *Koffer sunduk* alebo *čemodan*. Odôvodnenú požiadavku, že slovenský terminológ má dokonale poznať tiež ľudovú reč, exemplifikuje pomýlenou úvahou. Na rozdiel od myšlienok, ktoré sa vyslovovali napr. v matičných orgánoch, I. Slušný (Zahorlov) sa zasadzuje za polylexiu. Chudobný je ten jazyk, ktorý má pre rozličné pojmy rovnaké výrazy, bohatý jazyk má pre rovnaké významy viaceré názvy. Pokiaľ ide o prírodopisnú terminológiu, mená motýľov, chrobákov atď. treba odvodzovať od význačného znaku (nápadnej vlastnosti); ako si tento zámer v praxi predstavoval, vidíme z jeho príkladov: *vlasucha*, *tajün*, *kre-vúch*, *očkan*, *pažolt* a i. Ostro sa postavil proti „nemotorným prekladom“ cudzích názvov. Pre Slušného postoj k terminologickým otázkam je príznačné, ako hodnotil doterajšiu prácu v tomto odbore: „I samí znalci ostávavší len na poli orthodoxie dali sa pútať réckou a nemeckou terminológiou, nepočínali si za príkladom Maďarov samostatne, a brali na úval slová len z českej názvory; z tejto ale ešte vždy a všade vyzerá plesnivý nemecký cop: a ten je slovenčine veľmi odporný.“²² Okrem výrazu *antiquár starinár*, ktorý Loos neuvádza (má však *starina*), Slušného terminologické návrhy sú zväčša čírymi výmyslami. Napr. pre slovnú čelad' „Polizei“ navrhol takéto výrazy: *čihora* (Polizei), *čihorný sielnek* (Poli-

²¹ Charakteristická je Slušného argumentácia pri odmietnutí termínu *názvoslovie*: Je to číro čistý grécky výraz v slovenskom preklade. Slová tvorené podľa gréckeho vzoru ako *názvoslovie*, *bohoslovie* mohli chváliť v dobe klasicizmu stredovekí bakalári a magistri, ktorí okrem gréčtiny a latinčiny iný jazyk dobre nepoznali. Keď teraz poklesla čarovná moc klasicizmu, chladnokrvných lajkov podobné výrazy nevedia oduševniť. (O *terminologii*, Slovenské noviny II, 1869, č. 32).

²² O *terminologii*, u. m., č. 26.

zeicommissär), *čihorňa* (Polizeigebäude), *čihan* (Spitzl), *čihorník* (Polizeibeamter). I. Slušný (Zahorlov) zamýšľal vydať samostatnú prácu o slovenskej terminológii, v ktorej chcel ukázať, že naša terminológia má byť „rýdzo samostatné dielo z ducha slovenčiny vyrastené“. — Netreba príliš zdôrazňovať, že prax, ktorá by sa bola opierala o podobné zásady, bola by priviedla našu terminologickú prácu na scestie. Tieto návrhy však do vývinu slovenskej terminológie hlbšie nezasiahli.

Slušného náhľadmi na terminológiu sme sa zaoberali podrobnejšie jednak preto, že doteraz neboli v slovenskej jazykovede zhodnotené, jednak preto, že v protiklade k nim sa výraznejšie prejavuje smer, ktorým sa začala uberať terminologická prax na Slovensku v matičných rokoch. Podstatný rozdiel medzi zásadami príslušníkov dvoch krídel slovenskej buržoázie bol v náhľade na spôsob rozvíjania slovenskej terminológie. M. Godra a I. B. Zoch sa stavali proti nezdravému slovotvornému novotárčeniu a prizerali na domáci úzus. Zoch odporúčal používať medzinárodné termíny a orientoval sa najmä na české odborné názvoslovie. Zatiaľ I. Slušný (Zahorlov) odporúčal podľa maďarského vzoru slovenské novotvary aj v prípade zaužívaných medzinárodných výrazov.

Rozvoj a ustalo vanie slovenskej terminológie budeme chápať a hodnotiť na pozadí celkového lexikálneho vývinu v matičných rokoch.

Lexikálny vývin sa týka dvoch stránok slovnej zásoby. Ide 1. o zmeny významovej stavby jednotlivých pomenovacích prvkov, 2. o zmeny v rozsahu slovnej zásoby (v inventári pomenovacích jednotiek). V oboch prípadoch máme do činenia s ubúdaním i pribúdaním prvkov (čiastočné významy alebo lexikálne jednotky); súčasne sa prejavuje ústup i rast. To znamená, že ak chápeme slová vo vzájomných lexikálnych vzťahoch, lexikálny vývin sa vždy týka aj vnútornej stavby jazyka. Pre istý jazyk v daných historických podmienkach je príznačné, v akej konkrétnej podobe sa tieto procesy prejavujú, aké typy lexikálnych zmien sa vyskytujú a aké je ich využitie. Z tohto hľadiska budeme sledovať vývin spisovnej slovnej zásoby v matičných rokoch a špeciálne rast terminológie. Materiál sme čerpali z archívu pre štúrovský a matičný slovník, ktorý je v Ústave slovenského jazyka SAV, z vlastných excerpt (dôležitá bola najmä korešpondencia a rukopisné materiály z literárneho archívu v Martine) a z Loosovho slovníka.

1. Semaziologická prestavba

Na prvom mieste spomeňme významové spresnenie pri terminologickom použití slova. Mnohé slová patriace do základnej slovnej zásoby (napr. *voda, železo, počty, hlava, ruka, koza*) dostali definíciu presne vymedzený obsah, keď sa použili ako termíny v danom odbore.²³ Pretože v matičných rokoch sa po prvý raz v slovenských dejinách začínajú rozvíjať a pestovať viaceré vlastivedné i prírodovedné odbory v národnom jazyku, tento proces zasiahol pomerne veľké množstvo domácich slov.

Ako úzko súvisia semaziologické zmeny so zmenami v inventári slovnej zásoby, vidíme z nasledujúceho typu zmeny: významová stavba slova sa najprv rozšírila o druhotný význam, potom sa pre tento dôležitý význam v spisovnom jazyku vytvorilo samostatné pomenovanie.

Tento proces nám dobre osvetľuje sloveso *záležať*. A. Bernolák²⁴ pozná len 2 významy slovesa *záležať*: 1. „mať podstatu v niečom, spočívať“ (bestehen, beruhen worin: *Kdiž celá wec na tom záležila (položená bola)*), 2. neosobne „mať veľký význam pre niekoho“ (gelegen sein worauf, woran liegen: *Záleži mi na tom*). V matičných rokoch je významová stavba tohto slovesa širšia. Bežná je ešte väzba *záležať od čoho, na čom* vo význame „závisieť od koho, na čom“ (3) a najmä vo výkladovom štýle často sa používa väzba *záležať z čoho* vo význame „skladáť sa, pozostávať z čoho“ (4). Pre tretí význam sa v spisovnej slovenčine zaužíval synonymný výraz *závisieť od čoho, na čom*, ktorý ešte nepoznal Bernolák, ale môžeme ho doložiť z matičných rokov (G. K. Zechenter 1867) i z Loosovho Slovníka (str. 628).²⁵ Štvrtý význam sa časom archaizoval, pretože sa na jeho vyjadrenie začali používať osobitné výrazy *skladáť sa z čoho* a *pozostávať z čoho*. J. Loos zaznamenal len *skladáť (sa)* (str. 496). A. Bernolák nepozná sloveso *skladáť sa*, iba *pozostávať v čom*, „spočívať v čom“, ale nie *pozostávať z čoho*. Ak skúmame rozšírenie týchto kalkovaných väzieb (porov. *bestehen aus — pozostávať z*), stopy nás vedú k Jungmannovi a českým terminologickým slovníkom z polovice 19. storočia.²⁶

²³ J. Horecký, *Základy slovenskej terminológie*, Bratislava 1956, 86.

²⁴ A. Bernolák, *Slowár V*, 1140.

²⁵ Sloveso bolo bežne používané v češtine. Pozri napr. J. Jungmann, *Slovník česko-německý V*, 1839, 593.

²⁶ J. Jungmann uvádza väzby *z něčeho pozůstávati* a *záležeti z s* poznámkou, že ide o nové väzby („rec.“, „recent.“) *Česko-německý slovník*, Praha 1837, III, 417 a V, 493). — *Juridisch-potilische Terminologie*, 34:

Podobne sa utvorili osobitné pomenovania pre nové druho-
né významy slov: *čiasťka* (v matičných rokoch tiež ako „sú-
čiasťka“, „látka“, porov. *čiasťky minerálne*), *obracat sa* („mc-
nit sa“ v odbornom štýle), *prospech* („užitočnosť, osožnosť“ vo
vzťahu k veciam neživej prírody, porov. ... *potreba a prospech
minerálneho hnojiva*, 1867) a i.

Adaptácia výrazových prostriedkov pre spisovné ciele ne-
postupovala len smerom rozširovania významovej stavby. Často
niektorý význam slova ustupuje alebo sa mení hierarchia
čiasťkových významov. Napr. v matičných rokoch sa zjedno-
dušuje významová stavba slova *nárečie*. Kým v štúrovskej do-
be prevládal význam „jazyk, Sprache“, v šesťdesiatych a se-
demdesiatych rokoch tento význam poklesol na archaický. Zá-
kladným významom slova sa stáva „Dialekt, Mundart“, čo
odpovedá i dnešnému stavu. Loos III, 273 uvádza dokonca pri
slove *nárečie* ako jediný len tento druhý význam, hoci zo
spisovného úzu by sme mohli doložiť dosť príkladov i na starší
stav. Takýto vývin treba chápať ako významovú diferenciaciu
terminologického rázu. Slovo *nárečie* patrilo v matičných ro-
koch ustupujúcim významom „Sprache, jazyk“ do synonym-
ného radu *reč — jazyk — mluva — nárečie*. Boli to napospol
viacvýznamové slová, ktoré vytvárali synonymný rad spome-
nutým významom. V ďalšom vývine sa tento synonymný rad
rozpadol. Príčinou bola jednak pojmová diferenciacia v jazy-
kovednej terminológii, jednak ústup slov utvorených od zá-
kladu *mluv-* z celonárodného používania. Najprv sa odlišili vý-
razy *reč — jazyk* oproti *nárečie*, neskoršie sa odlišili pojmy
„reč“ — „jazyk“. Kontinuita výskytu slova *mluviti* (*mloviti*,
porov. tiež *smlova*) od slovenských písomností 16. storočia
a lexikografických diel po matičnú dobu a až po zvyšky v slo-
venských nárečiach potvrdzuje názor, že je to slovo, ktoré
patrilo až do matičných rokov do slovenskej celonárodnej slo-
vnej zásoby. Zo spisovného úzu matičných rokov je spolu s ďal-
šími odvodeninami od základu *mluv-* bohato doložené. Trinásť
odvodených výrazov od tohto základu, ktoré uvádza Loosov
slovník — i keď ide sčasti o nové jazykovedné termíny — malo
teda oporu vo vtedajšom úze. Skupina slov odvodených od
tohto základu ustúpila zo spisovného jazyka a z väčšiny nárečí.
Na tomto príklade dobre môžeme pozorovať, že čeláď od-

složen býti, skládati se z něčeho. V Nemecko-českom slovníku vědeckého
názvoslovía (str. 42) sa uvádzajú pre nem. *woraus bestehen, zusammen-
gesetzt sein* tieto ekvivalenty: *záležeti v čem, skládati se, složen býti,
sestávati z čeho; pozůstávati z čeho* sa hodnotí ako nesprávne.

vodených slov ustupuje zo spisovného jazyka nerovna-ko. Slovník slovenského jazyka II, 161, neuvádza už slovesný tvar *mluviť*, *mluvnica* sa tu hodnotí ako zastarané, *mluva* ako knižné zastarané, miesto *mluvidlá* sa ako správne odporúča *hovoriť*, *mluvčí* sa hodnotí ako české slovo (slovenské: *zástupca*, *tlmočník*, *rečník*). V matičných rokoch sa slovom *mluva* označovali dva významové okruhy: „reč“ a „hovor“. Druhým významom bolo *mluva* v synonymnom vzťahu s *hovor*. Slovo *hovor* sa udržalo dodnes v našej jazykovednej terminológii. Výsledok pojmovej a výrazovej diferenciacie je taký, že jednému pojmu odpovedá dnes jeden výraz.

Podrobnejší materiálový výskum pravdepodobne potvrdí náhľad, že v období rozširujúcich sa funkcií spisovnej slovenčiny v matičných rokoch sa rozvetvuje významová stavba pri viacerých slovách základnej slovnej zásoby, ale pri výrazoch terminologického rázu sa významová stavba slova zjednodušuje a pre dôležité terminologické pojmy sa hľadajú nové výrazy.

Zjednodušuje sa aj významová stavba sloviess. Napr.: pri slovese *považovať* *koho*, čo zanikol význam „posudzovať *koho*, čo“, lebo pre tento význam sa vytvorilo osobitné pomenovanie; *doposlať* ako „zaslať“ sa stáva archaizmom; podobne sa archaizuje *sťažovať* *si* v ustálenom spojení *nestažuje* *si* písomne vysloviť „nelení, ráči písomne vysloviť“. Vzhľadom na neúplný materiál, ktorý máme k dispozícii, ťažko sa dá v jednotlivých prípadoch ustáliť, či významové posuny nastali v dobe štúrovskej alebo až matičnej.²⁷ Niekedy mal ústup pôvodného, etymologického významu za následok, prechod slova do inej slovnodruhovej kategórie, napr. *ostatne*: v matičných rokoch má toto slovo ešte často význam „na ostatok, na koniec“ a má platnosť príslovky. Archaizovaním tohto významu sa slovo stalo časticou („napokon, koniec koncov, ináč“).

2. Zmeny v rozsahu slovnej zásoby

Zánik slov

Vzťah medzi zánikom veci a jej pomenovaním nie je priamočiary. Slovo vytvára v slovnej zásobe lexikálne vzťahy prostredníctvom celej svojej významovej stavby. Ak s pomeno-

²⁷ K podobným významovým zmenám v štúrovskej dobe pozri podrobnejšie v mojej práci *Zo slovenskej historickej lexikológie*, Bratislava 1961, 240 n.

vanou vecou ustúpi napríklad základný význam slova, nemusí to mať za následok úplné vymiznutie slova z aktívnej slovnjej zásoby.²⁸ Môžu ostať živé frazeologické významy. Časté býva stylistické prehodnotenie (spisovný jazyk — slang — nárečie). Takto chápaný proces zániku slov patrí k významným činiteľom lexikálnej prestavby v matičných rokoch.

Poukázať treba aspoň na dve skupiny zanikajúcich slov. Do prvej patria pomenovania vecí, ktoré ustúpili v dôsledku zmenených spoločenských alebo hospodárskych pomerov, vplyvom vedeckého a technického pokroku a pod. Uvedme príklad. Dňom 1. januára 1876 sa nahradila v bývalom Uhorsku stará sústava mier a váh novou desiatkovou sústavou. Výrazy ako *lôt*, *kvintel*, *lukno*, *ríf* a i. sa začali archaizovať. Je zaujímavé, že niektoré frazeologické významy sú dodnes bežné v ľudovej reči, napr. *nedám ani kvintla* („nedám nič“), *odváži som na kvintel* („odvážil som presne“), *do kvintlíka* („presne“). Mnohé z týchto výrazov mali terminologickú platnosť.

Ešte bohatšie boli zastúpené termíny v druhej skupine ustupujúcich slov. I keď si odmyslíme básnické neologizmy (napr. v Hroboňovej „Slovopiesni“ ich je okolo 280), tvorenie nových termínov sa neobišlo bez zbytočných dvojtvarov. Tzv. polylexia sa začala natoľko šíriť, že vzbudila kritickú reakciu. Napr. miesto dnešného *poznámka* sa používali synonymné výrazy *zametka* — *príloha* — *poznámenanie* — *poznámka*. Popri *jazykospytec* aj *jazykoznalec* — *mluvozpytec* — *filolog*. V spisovnom úze postupne prevládol jeden výraz. Ostatné členy synonymného radu alebo zanikli, alebo sa významove, prípadne stylisticky diferencovali. Veľmi často zvíťazilo z dvoch, troch pomenovaní také, ktoré sa osvedčilo v českom spisovnom úze, napr. *pochoip* — *pojem*, *zemevid* — *mapa*, *úradský* — *úradník*, *vedomec* — *znalec* — *vedec* a i. V spisovnej slovenčine sa podľa češtiny ustálil termín uvedený na druhom mieste.

Uvedme ešte zaujímavý príklad paralelného ústupu slova zo spisovnej slovenčiny a češtiny. Ide o slovo prevzaté z češtiny: *mluno*. Výraz *mluno* „blesk, elektrina“ (a podľa toho len v slovenčine utvorené *mluniť* „blýskať sa“) po matičnom období sa v spisovnej slovenčine archaizoval. Hoci v matičných rokoch boli ešte obvyklé nové združené pomenovania terminologického rázu, napr. *mlunný prúd*, *mlunná iskra*, podľa češtiny slovo ustúpilo medzinárodnému výrazu *elektrina*. Zistenie stavu

²⁸ Bližšie o rozličných formách zániku slov v mojej štúdií *K zániku slov v ľudovej reči*, Jazykovedné štúdie II, 1959, 65 n.

v päťdesiatich osadách na Slovensku mi potvrdilo, že slovo ostalo knižným a do ľudovej reči nepreniklo.

Rozširovanie slovnej zásoby

Pre vývin slovnej zásoby v matičných rokoch bolo najcharakteristickejšie jej rozširovanie o nové lexikálne jednotky. Vznikali 1. z domácich zdrojov, 2. preberaním. Jeden i druhý postup sa význačným spôsobom využíval pri tvorení terminologických sústav. Treba tu rozlišovať terminológiu pracovných odvetví, ktoré sa na Slovensku už dlhšie pestovali, a terminológiu nových výrobných a vedeckých odborov, pre ktoré sa názvoslovná sústava iba vytvárala.

Pre pracovné odvetvia, ktoré mali na Slovensku dlhšiu tradíciu, jestvovala zaužívaná profesionálna terminológia. V oblasti ľudovej výroby, ľudových nástrojov a ich súčiastok, v oblasti botanickej, zologickej a pod. sa naširoko uplatňoval domáci jazyk. Keď sa v matičných rokoch systematizovalo názvoslovie z týchto oblastí a zavádzalo sa do školských učebníc a ľudovýchovných spisov, bolo možné sa oprieť o jestvujúcu ľudovú terminológiu. Napr. A. Kmeť v práci *Hospodár na Slovensku*²⁹ s úspechom využíva ľudovú terminológiu; vyzdvihuje to v posudku jeho rukopisu D. Lichard. Uvedme niektoré z jeho termínov: *pluhy, brány, rozsievadlá, podryvák, drevený valec, mlátidlo, vlk (ktorý obilie veje), kosidlá, repica, snečník, horčica, opekance, saský cibuliak* a i. Nájdeme uňho aj prevzaté slová: *dohán* (z maďarčiny; G. Zechenter: *dohãñ*), *sorty zemiakov, opium* (europeizmy) a i. Správne pripomenul D. Lichard, že miesto výrazu *trativody* (tak v češtine) je v slovenčine zaužívané *drenáže* (západoeurópske kultúrne slovo *drenáž* patrí i dnes do slovenskej spisovnej slovnej zásoby). Porovnajme tieto výrazy s obdobnými termínmi v trochu mladšom Loosovom slovníku, ktorý sa oproti matičnej praxi vyznačuje väčším príklonom k češtine; popri domácich novotvaroch má často dublety prevzaté z češtiny. Loos neuvádza výrazy *podryvák, kosidlá, cibuliak, vlk* (v uvedenom význame), popri *rozsievadlo* má aj *rozsevák*, popri *dohán* aj *tabak*, z prevzatých slov neuvádza *sorta, opium, drenáž* (iba *trativod*).

Výrobné odvetvia, ku ktorých rozvoju prispel nemecký ko-

²⁹ Pozri kladný posudok D. Licharda (z roku 1874) o Kmeťovom rukopise predloženom Matici slovenskej na vydanie (Literárny archív v Martine).

Ionizačný živel na Slovensku, obsahujú pomerne mnoho termínov prevzatých z nemčiny, napr. baníctvo, terminológia mestskej kultúry (porov. *šichta, fárať, šmelcovať, rajbať/rajbovať; próba, púr* a i.; *richtár, šoltis, rada, rínok, rátať, haviar, gánok* a i.). Výraznú vrstvu slovenského slovníka tvoria výrazy poukazujúce na začlenenie Slovenska do uhorskej monarchie (*oldomáš, kelčík, chýr, banovať* atď.). V slovenskom slovníku zanechala stopy aj valašská kolonizácia. Od raného feudalizmu prenikajú do slovenčiny české výrazy. Medzi najstaršiu vrstvu prevzatých slov patrí s češtinou zhodná kresťanská terminológia. Tieto a ešte ďalšie vrstvy prevzatých slov (spomenúť treba ešte kalkované výrazy z týchto jazykov) obsahujú bohaté svedectvá o hospodársko-spoločenských dejinách slovenskej národnosti. V nasledujúcej spoločenskej formácii, v období rozvíjajúceho sa kapitalizmu štúrovská a matičná generácia budujú spisovnú lexiku na predpokladoch, ktoré sú výsledkom predchádzajúceho vývinu. Staré prevzaté výrazy prehodnocujú sa z hľadiska vhodnosti pre spisovný jazyk. Časť z nich ustúpila do ľudovej reči.

V matičných rokoch sa začali rozvíjať mnohé výrobnotechnické a vedecké odvetvia, ukázala sa akútna potreba vytvoriť pre ne slovenskú terminológiu. Tu bola iná situácia. Išlo o vytvorenie terminologických sústav takmer od základov. Skôr než sa pokúsime vo všeobecnosti charakterizovať tento proces, na príkladoch z oblasti matematického názvoslovia ukážeme, aké zložité boli cesty ustáľovania nového odborného názvoslovia a ako sa uplatňoval zreteľ k vypracovanému českému odbornému názvosloviu.

Všimneme si terminologické pripomienky M. Čulena k Lehockého *Počtovníci* a k Prötschlovej *Počtovede pre slovenské počiatocné školy*,³⁰ potom neskoršie návrhy Ivana B. Zocha v *Slovári vedeckého slovenského názvoslovia* a poslednú fázu, ktorou je stav v Loosovom slovníku. — M. Čulen odmieta tie názvy, ktoré J. Lehocký „ani z obecnej národnej mluvy, ani z vedy nečerpá“. Miesto Lehockého termínov *tečka, rovniatko, okamženie, lom, desadný lom, menovník* odporúča M. Čulen čiarka alebo bod, *rovničko*,³¹ *sekunda, zlomok, desatinný zlomok, menovateľ*. Miesto Prötschlových termínov *počet, číslo, množenec, množiteľ* Čulen navrhuje *číslo, číslica, násobenec, násobiteľ*. Okrem termínu *rovničko*, o ktorom i Čulen pochy-

³⁰ Z Literárneho archívu v Martine.

³¹ Na znak pochybnosti kladie zaň Čulen otáznik.

boval, odporúčané termíny sa zhodujú s dnešným úzom a I. B. Zoch ich pojal do svojho *Slovára*. Čulenove a Zochove návrhy sa opierajú o termíny, ktoré sú v *Německo-českom slovníku vědeckého názvosloví* (1853) a ktoré sa v šesťdesiatych rokoch zrejme boli zaužívali. Čulenove a Zochove návrhy sa rozchádzajú len pri termíne *počítanie* — *počtovanie*. I. B. Zoch ponechal starý výraz, používaný v starších slovenských písomnostiach: *počtovanie*. M. Čulen pokladá za správne iba *počítať/počítanie* a výslovne odmieta *počtovať* i takmer celonárodne rozšírené *rátat*.³² I. B. Zoch uvádza pri termíne *Bruch zlomok* v zátvorke *číslo lomené*.³³ O nekritickom preberaní z uvádzaného *Německo-českého slovníka* možno hovoriť len u Lehockého. Porov. jeho termíny *tečka*, *rovniatko* a *lom* (miesto *zlomok*); pre *Bruch* uvádza sa na str. 53 český ekvivalent *lom*, ale to je termín z mineralógie. Ešte porovnanie s Loosom. U Loosa nájdeme výrazy *zlomok* i *lom* (tiež vo význame „Bruch“), nielen *počítať*, ale aj *rátat* (nemá *počtovať*, ale zato: *počtárstvo/počtoveda*, *počtár*, *počtový*), *množiteľ*, *číslica*, nediferencuje *číslo* a *počet* (ktoré je viacznačné). Z toho vidno, že Loosov slovník zachytáva terminológiu podľa jestvujúceho neustáleného úzu, ale nepridáva hodnotiace poznámky vzhľadom na najnovšie používanie v príslušnom odbore.

Teraz sa vráťme k osvetleniu postupov, podľa ktorých sa rozširovala slovná zásoba o nové lexikálne jednotky (ako sme spomenuli, v prvom rade šlo o terminologické oblasti).

Z domácich fondov sa tvorili nové slová najčastejšie odvodzovaním, zriedkavejšie tvorením združených pomenovaní. Kompozitá utvorené zo substantívnych základov spojovacou morféomou -o- sa neodporúčali, videl sa v nich nemecký slovo tvorný vzor. Od samých začiatkov štúrovského spisovného jazyka sa pri tvorení odborných názvov najviac uplatňovalo odvodzovanie. Najmä autor príspevkov k odbornému názvosloviu Michal Godra precenil (na rozdiel napr. od triezvejšieho Štúra) derivačné schopnosti slovenčiny a podcenil význam jazykového úzu. Tvorenie nových termínov v matičnom období sa už mohlo opierať o istú prax odborných článkov i školských učebníc. I keď sa derivačné možnosti stále ešte využívali nad

³² V *Německo-českom slovníku vědeckého názvosloví* (str. 236) sú pre matematický termín *Rechnung* tieto ekvivalenty: *počet*, *počítání*, *počta* (úz.). — I. B. Zoch považuje výrazy *rátat*, *rátanie* za ľudové (Letopis Matice slovenskej V, zv. 2, 1868, 105).

³³ V *Německo-českom slovníku vědeckého názvosloví* (str. 53) sú ekvivalenty: *zlomek* (*počet lomený*, *číslo lomené*).

mieru a príliš sa v praxi zdôrazňovala významová priezračnosť termínu, nové tvorenie v matičnom období bolo reálnejšie.³⁴ Godrove návrhy termínov ako: *výmedzivka* „definícia“, *tvorivo* „tvar“ (Loos, 559 pozná toto slovo vo význame „Bildungsstoff“), *názvoslovo* „termín“ a pod. už v sedemdesiatych rokoch nie sú živé. No aj tak sa v matičných rokoch často vedľa seba používali dva tri výrazy utvorené rozličnými prírponami od jedného základu, napr. *učbár* — *učiteľ*, *žiačka* — *žiakyňa*, *vážnosť* — *vážnota* a i. Takáto škodlivá „plodivosť“ slovenčiny v matičných rokoch sa odsudzovala. O neustálosti slovnej zásoby svedčia štylisticky nediferencované synonymné rady, ktoré nechýbali ani v terminologických návrhoch. Napr. I. B. Zoch navrhol v *Slovári vedeckého slovenského názvoslovia*³⁵ výrazy *nula* — *nulla* — *nička* — *nivoč* — *zerus*. Pre „anulovať“ navrhol frazeologické spojenie *uviesť na nivoč*. Avšak slovo *nivoč* stratilo pôvodný význam „nula“ a udržalo sa len v spojení *uviesť navnivoč*.³⁶ Nevhodná mnohovýrazovosť (polylexia) pre jeden pojem sa v ďalšom vývine odstraňovala. Snahu ustáliť pre jeden pojem jeden termín pozorujeme v posudkoch rukopisných prác predložených Matici na vydanie. Uplatňuje sa tiež úsilie po pojmovej a výrazovej diferenciacii. Napr. D. Lichard upozorňuje Andreja Kmeťa, že v predloženom rukopise má písať miesto *dorábať repu: pestovať repu*, miesto *dorábať zemiaky: dochovávať zemiaky*. Čiastočné synonymá sa v ďalšom vývine obyčajne významovo oddialili, napr. *dej* — *dejstvo* (zo sémantickej stavby podstatného mena *dej* ustúpil význam „dejstvo“), *úd* — *člen* (pri podst. mene *úd* sa archaizoval význam „člen, Mitglied“) a i.

Pre rozvíjanie slovnej zásoby v matičných rokoch mal základný význam postoj k češtine. Veľká štruktúrna blízkosť slovenčiny s češtinou v rozhodujúcej miere umožnila vyrovnáť sa s problémami vedeckej terminológie.³⁷ Vďaka podobným slovotvorným zákonom sa podľa českého východiska najmä v *Německo-českom slovníku vědeckého názvosloví* tvorili paralelné slovenské termíny, ak to štruktúra slovenčiny pripúš-

³⁴ Tak hodnotí terminologickú prax v matičných rokoch aj J. Horecký, *Základy slovenskej terminológie*, Bratislava 1956, 18.

³⁵ *Letopis Matice slovenskej* V, zv. 1, 1868, 16 a V, zv. 2, 100.

³⁶ C. d. v pozn. 34, 54.

³⁷ Pozri E. Jóna, *Vplyv bernolákovcov a bernoláčtiny na štúrovskú spisovnú normu*, referát na konferencii „O počiatkoch slovenského národného obrodenia“ 3. októbra 1962 (v tlači). — J. Horecký, *Základy slovenskej terminológie*, najmä 77–83.

řala. I. B. Zoch, ktorý najsystematickejšie pracoval na tvorení nového slovenského odborného názvoslovia, poukazuje na vypracované české názvoslovie ako na vzor pre ostatné slovanské jazyky.³⁸ Vo svojom návrhu však postupuje celkove samostatne a na rozdiel od českého názvoslovia viac využíva tvorenie odvodzovaním.³⁹ Ak sa neskoršie naša prax v niečom od Zochovho návrhu odlišila, bolo to motivované dôslednejším príklonom k českej terminológii.

Pri tvorení nových výrazov kalkovaním (t. j. vyjadrením vnútornej formy cudzieho slova paralelnými domácimi slovo-tvornými prostriedkami) nešlo len o české východisko. Vzhľadom na štátoprávne začlenenie Slovenska naša administratívno-právna terminológia musela rátať aj s maďarským názvoslovím. Niektoré kalkované termíny neprenikli hlbšie do slovenskej slovnej zásoby (napr. *knižiteľ* — *könyvelő*, *pozemkový knižiteľ* — *telekkönyvvezető*), iné sa vžili (napr. *daňový kľúč* — *adókulcs* oproti staršiemu *miera dane*, č. *míra daně* podľa nem. *Steuermaß*⁴⁰). Ináč sa však v matičných rokoch vyslovil nesúhlas s tvorením nových slov podľa maďarčiny. Výnimkou boli len jednotlivci z Novej školy slovenskej. Vzor pre nové tvorenie i preberanie popri češtine predstavuje nemčina. Uvedme niekoľko príkladov na kalkovanie odborných výrazov z nemčiny v Zochovom Slovári: *anhängen eine Null* — *privesiť*, *Kopfrechnen* — *počtovanie z hlavy*,⁴¹ *Zahlenmaß* — *čísloradie*, *Linie ziehen* — *čiaru ťahať (viest)*, *es übergeht in Null* — *prechodí vo nullu* atď.

Dôležitý podiel pri budovaní terminologických sústav pripadol lexikálnym prevzatiam. Najdôležitejším prameňom bola čeština, i keď ťažko ustáliť, čo bolo prevzaté a čo bolo v slovenčine samostatne utvorené podľa českého vzoru. Tento príklon k češtine natrvalo vtlačil pečať slovenskému spisovnému slovníku. Druhým významným prameňom pre preberanie eurpeizmov i cudzích termínov bola nemčina. Podľa mierky niektorých odborníkov nemčina mala byť mierou pri posudzovaní, či sa má pre nový cudzí výraz použiť domáce pomenovanie alebo či sa má cudzí výraz prevziať. Iba na základe podrobnej-

³⁸ *Slovár vedeckého slovenského názvoslovia*, Letopis Matice slovenskej V, zv. 1, 1868, 14.

³⁹ J. Horecký, *Základy slovenskej terminológie*, 17–18.

⁴⁰ Príklady uvádza J. Horecký, *Základy slovenskej terminológie*, 22 a 23.

⁴¹ I. B. Zoch správne pripomína, že je „lepšie počtovanie z pamäti“ (Letopis Matice slovenskej V, zv. 1, 1868, 24).

šieho výskumu sa bude môcť ustáliť, akú rolu pri adaptácii medzinárodných kultúrnych slov zohrala nemčina a akú čeština. Nápadné však je, že podľa češtiny sa ustálila podoba cudzích termínov i tam, kde sa pôvodne prevzalo slovo odpovedajúce tvaru v nemčine (napr. *ministerium, ministeriálny* — neskoršie *ministerstvo, ministerský*), alebo kde sa používal cudzí výraz popri domácom novotvare (napr. *logika* popri *mysloveda*, neskoršie *logika*). Pretože čeština a nemčina predstavovali v matičných rokoch najdôležitejší zdroj obohacovania slovenskej slovnej zásoby, od šesťdesiatych rokov sa súčasne začína boj proti nevhodným germanizmom a bohemizmom, kladie sa dôraz na správny výber a vkus pri preberaní.⁴² Vzor češtiny bol v matičných rokoch taký silný, že v spisovnej slovenčine sa ustálil termín zhodný s češtinou aj v takých prípadoch, kde sa v slovenčine prv používal iný, samostatne tvorený termín. Príkladom tohto druhu môže byť Zochov termín *merba*.⁴³ Loos má podľa čes. *měřictví (geometrie)* v Německo-českom slovníku vědeckého názvosloví (130) *merictvo*. Výraz *merba* sa síce zaužíval, ale napokon sa prevzalo medzinárodné slovo *geometria* (tak aj v češtine). Iné príklady: I. B. Zoch navrhol oproti čes. *vztah* iba *poťah*, D. Lichard oproti čes. *drobnohled* iba *drobnovid*, oproti čes. *prvek* iba *živel*. V Loosovom slovníku sú už zachytené obidva výrazy, starší domáci a novší prevzatý z češtiny, teda: *poťah* i *vztah*, *drobnovid* i *drobnohľad*, *živel* i *prvok*. V ďalšom vývine našej slovnej zásoby sa presadil výraz prevzatý z češtiny. Podobný osud mali aj výrazy *tokár*, *tokáreň*, *tokárstvo*; sú to staré domáce slová, ktoré pozná napr. A. Bernolák, iba tieto výrazy sú v Sreznevského rukopisnom materiáli zo štúrovského slovníka.⁴⁴ V matičných rokoch sa podľa češtiny prevzali výrazy: *sústružník*, *sústružiť*, *sústružníctvo*, ktoré v poslednom čase vytláčajú staršie domáce výrazy.

Od štyridsiatych rokov 19. storočia začínajú prenikať do

⁴² Napr. P. Dobšinský zdôrazňuje požiadavku odgermanizovať slovenčinu príklonom k zdravým fondom ľudovej reči a pri preberaní z češtiny, prípadne ruštiny nezabúdať na vkus i cit pre domáci jazyk (*Pešťbudínske vedomosti* V, 1865, č. 44). D. Lichard radí nepoužívať cudzie slová tam, kde máme našské zrozumiteľné, napr. miesto *distrakcie*, *špacirovať*, *kurióсна vec* hovoriť *kratochvíľa*, *prechádzať sa*, *podivná vec* (Literárny archív, Martin).

⁴³ I. B. Zoch uvádza tieto termíny: *merba*, *meroveda*, *geometria* (Lepotopis Matice slovenskej V, zv. 1, 1868, 21).

⁴⁴ Literárny archív v Martine (mikrofilm).

slovenčiny početnejšie lexikálne rusizmy. Toto preberanie vrcholí v matičných rokoch. Do spisovnej slovenčiny sa dostalo pomerne veľké množstvo lexikálnych a popri tom aj slovo-tvorných rusizmov,⁴⁵ napr.: *činnovník, dohovor* „zmluva“, *odkaz* „odopretie“, *prestol, stolko, stremenie, točne, zaniťat sa* „zaoberať sa“, *zavojevanie*; rozšírili sa prípony *-stvo, -stvenný, -stvovať, -imý* (*dejstvovať, závisimý* a pod.). I keď viaceré z týchto prevzatí v spisovnej slovenčine zdomácneli, napr. *dejstvo, družba, chrabrosť, revnivosť, želať* (daktoré ako poetizmy: *celovať, čudesný, prestol* a i.), po dôkladnej kritike z pera S. Czambla väčšina z nich v spisovnej slovenčine nezapustila hlbšie korene.

Pre vytvorenie charakteristických znakov našej slovnej zásoby ukázal sa rozhodujúcim úzky vzťah k češtine. Naznačeným vývinom vznikli v spisovnej slovenčine dve hlavné vrstvy výrazov: domáci ľudový slovník najmä pre oblasť hmotnej kultúry a frazeológie a z češtiny prevzaté výrazy pre oblasť tzv. vyššej duchovnej kultúry a pre terminologické oblasti. To je, pravdaže, len všeobecná charakteristika, ktorá sa spresní po dôkladnom rozборе širokého materiálu. Len potom bude možno podať prehľadnejší obraz lexikálneho vývinu, ako sme to v trochu zjednodušenej podobe urobili v tomto príspevku.

357
-21

POKUS O ŠTRUKTÚRNU ANALÝZU TERMÍNOV¹

Ján Horecký

V súčasnej literatúre o štruktúrnej analýze jazyka sa najväčšia pozornosť venuje rozboru formálnej stránky jazykových javov, pretože táto stránka sa dá najúčinnejšie a bez najmenších ťažkostí formalizovať, t. j. vyjadriť primeranými symbolmi jednotiek i vzťahov medzi jednotkami.

Jazykové jednotky sú však dvojstranné, majú formu i význam, preto je prirodzené, že sa čoraz častejšie objavujú aj pokusy o formalizáciu významovej stránky, o vystihnutie sé-

⁴⁵ Blížšie pozri S. Czambel, *Príspevky k dejinám jazyka slovenského*, Budapešť 1887, 78–114.

¹ V tomto príspevku reprodukovujeme podstatnú časť štúdie E. F. Skorochoďka *Struktura i semantika anglijskich naučno-techničeskich terminov*, publikovanej v zborníku *Prikladnaja lingvistika i mašinnyj perevod*, Izdatel'stvo Kijevskogo universiteta 1962, str. 30–65.

mantickej štruktúry výrazov i pomenovaní. Do týchto snáh sa vhodne zaraďuje aj štúdia E. F. Skorochod'ka, publikovaná v kijevskom zborníku o aplikovanej lingvistike.

Predbežne si kladie autor iba obmedzený cieľ, skúmať sémantickú i formálnu štruktúru anglických zložených termínov tzv. nestáleho typu, ktoré vznikajú prostým priradovaním podstatných mien. Takéto obmedzenie je výhodné preto, že vzťahy medzi zložkami takýchto zloženín nie sú komplikované derivačnými morfémi, ktorých význam nebýva vždy taký jednoznačný ako význam samostatných neodvođených slov.

Popri niektorých všeobecných tézach o povahe odborného termínu i podrobnom rozbere významu istých typov termínov v angličtine má Skorochod'kova štúdia dve základné časti: rozbor sémantickej štruktúry viacсловných názvov a pokus o formálny model významu termínu. Obidve tieto základné časti úzko súvisia. Pokúsime sa o ich stručné reprodukovanie.

Nestále zloženiny v angličtine, ktoré sú predmetom výskumu, môžu mať až osem pomerne samostatných zložiek, ako vidieť z angl. termínu *valve spool dirt excluding rubber washer steer spacer* (oceľové tesnenie kalového gumového kotúča na puzdre ventilu²). Jednotlivé časti takýchto termínov chápe autor ako zložky, komponenty a označuje ich malým písmenom *k* s indexom poukazujúcim na miesto danej zložky v poradí zľava napravo. Počet zložiek v termíne určuje jeho rád a označuje sa patričným číslom vpravo hore (Skorochod'ko dáva tento index do zátvorky, ale podľa našej mienky to nie je potrebné). Napr. angl. termín *ventilation system control* má tri zložky: k_1 — ventilation, k_2 — system, k_3 — control a jeho celková formula je $T^3 = k_1k_2k_3$.

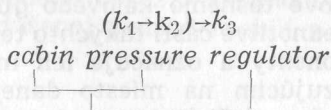
Pritom niektoré zložky môžu tvoriť každá osve alebo v určitých kombináciách znova termíny, tzv. vnútorné termíny (termíny v termínoch). Aj v takýchto vnútorných termínoch, ak majú viac zložiek, je vždy posledná zložka základnou, ostatné sú určujúce. Napr. v termíne *cockpit air-conditioning system heat exchanger* (výmenník tepla v sústave kondicionovania vzduchu v kabíne pilota) prvé štyri zložky tvoria vnútorný termín štvrtého rádu a v ňom ešte možno vyčleniť ďalší vnútorný termín druhého rádu, t. j. *air conditioning*.

Celkový význam takéhoto viaczložkového termínu závisí nielen od významu jednotlivých zložiek, ale aj od vzájomných

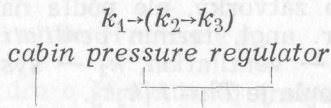
² V zátvorke uvádzame nie slovenské ekvivalenty, ale iba približný poukaz na význam anglického termínu.

vzťahov medzi týmito zložkami, od vnútornej organizácie termínu. Rovnaké zložky na tom istom mieste (s rovnakým indexom) môžu mať rozdielny význam, pretože sémantika zložiek a ich vzťahov umožňuje rozlične vyčleňovať vnútorné termíny. Je to čosi ako derivačná história v teórii bezprostredných zložiek pri syntaktickej analýze: Napr. v termíne *cabin pressure regulator* možno vyčleniť jednak vnútorný termín *cabin pressure* (tlak v kabíne), jednak vnútorný termín *pressure regulator* (regulátor tlaku). V prvom prípade celkový termín má význam „regulátor tlaku v kabíne“, v druhom prípade celkový význam je „regulátor tlaku inštalovaný v kabíne“. Tieto rozdielne vzťahy sa dajú vyjadriť štruktúrnym vzorcom, v ktorom šípka určuje vzťah podradenosti a nadradenosti, zátvorkami sa vyjadruje, ktoré zložky patria tesnejšie k sebe, t. j. tvoria vnútorný termín. V prvom prípade by štruktúrny vzorec bol $[k_1 \rightarrow k_2] \rightarrow k_3$, v druhom prípade $k_1 \rightarrow [k_2 \rightarrow k_3]$.

Chceli by sme dodať, že ešte názornejšie by sa vnútorné členenie termínov dalo vyjadriť graficky. Potom pre prvý prípad by vznikol takýto záznam:

Pre druhý prípad je takýto záznam:

V ďalšom výklade Skorochod'kových riešení budeme takýmto záznamom dopĺňovať štruktúrny vzorec vyjadrený šípkami a zátvorkami.

Z hľadiska štruktúry a derivačnej histórie, resp. vnútornej organizácie možno rozlišovať sedem základných typov termínov vyjadrených zloženiami nestáleho typu.

V prvom type všetky určujúce zložky, t. j. všetky zložky okrem poslednej, ktorá je základná, aj samy osebe aj spoločne tvoria skutočne jestvujúci termín. To znamená, že termíny tohto prvého typu možno rozčleniť na vnútorné termíny tak, že sa postupne odtrhávajú posledné, t. j. základné zložky. Napr. v termíne *control-surface cable adjustment* (úprava lana riadiacej dosky), ktorý je štvrtého rádu T^4 , možno odtrhnúť

zložku *adjustment* a dostaneme termín T^3 — *control-surface cable* (lano riadiacej dosky) a podobným postupom dostaneme aj termíny T^2 — *control-surface* (riadiaca doska) a T^1 — *control* (riadenie).

Stručnejšie možno tieto vzťahy definovať vzorcom:

$$T^n = K_1^x$$

Týmto vzorcom sa vyjadruje, že sled ľubovoľných x zložiek, idúcich za sebou podľa rastu indexov od 1 po x , tvorí termín prvého typu. Konkrétny termín *control-surface cable adjustment* má teda vzorec

$$T^4 = K_1^4 = k_1 k_2 k_3 k_4.$$

Aj členenie na vnútorné termíny sa dá vyjadriť vzorcom, a to v tejto podobe:

$$T^n = K_1^x \quad k_{x-1} k_{x-2} \dots k_{n-1} \text{ resp.} \\ T^n = T^{n-1} k_n = T^{n-2} k_{n-1} k_n = T^{n-3} k_{n-2} k_{n-1} k_n$$

Pre termín *control-surface cable adjustment* má tento vzorec podobu

$$T^4 = T^3 k_4 = T^2 k_3 k_4 = T^1 k_2 k_3 k_4 \quad \text{čiže}$$

$$T^4 = T^3 \text{ adjustment} = T^2 \text{ cable adjustment} = T^1 \text{ surface cable adjustment}$$

Treba pripomenúť, že súčet rádov vnútorných termínov a počtu zložiek sa vždy rovná rádu analyzovaného termínu. V rozvádzanom príklade $3 + 1 = 2 + 2 = 1 + 3 = 4$ dá sa zistiť, že v termíne rádu n (platí to o tomto prvom type) možno vždy vyčleniť $2n-2$ termínov nižšieho rádu. Je to preto, že vo funkcii termínu môže vystupovať každá zložka osobitne a postupné odtrhnutie zložiek vedie k vnútorným termínom. V našom prípade, keď $n = 4$, mali by sme dostať šesť termínov rádu nižšieho ako štyri. A skutočne možno vyčleniť T^3 — *control-surface cable*, T^2 — *control-surface*, T^1 — *control*, T^1 — *cable*, T^1 — *adjustment*.

Z hľadiska sémantických vzťahov medzi zložkami termínu najdôležitejšie sú dva momenty: vzájomné určovanie zložiek v termíne a stupeň sémantickej spätosti zložiek i vnútorných termínov.

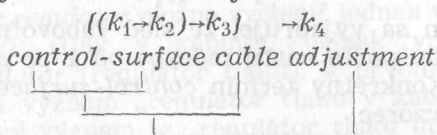
Vzájomné určovanie zložiek v termínoch skúmaného prvého typu možno vyjadriť takýmto štruktúrnym vzorcom:

$$[(\dots [(k_1 \rightarrow k_2) \rightarrow k_3] \rightarrow \dots) \rightarrow k_{n-1}] \rightarrow k_n$$

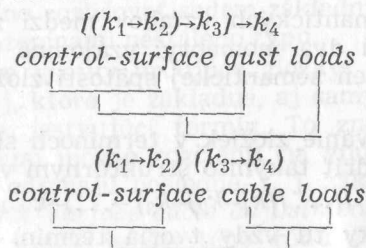
Prvé dve zložky tu vždy tvoria termín, v ktorom druhá

zložka je určovaná prvou. Takýto vnútorný termín druhého rádu s tretou zložkou tvorí vnútorný termín tretieho rádu, v ktorom tretia zložka je určovaná vnútorným termínom druhého rádu atď.

V našom konkrétnom príklade teda je štruktúrny vzorec doplnený grafickým záznamom takýto:

Stupeň sémantickej spätosti (t. j. miera, do akej tvoria spojenia zložiek sémanticky jednoliatte útvary) závisí od štruktúry termínu i od významu jednotlivých zložiek. Vo všeobecnosti možno povedať iba toľko, že medzi zložkami tvoriacimi vnútorný termín býva spravidla istá sémantická spätosť, pričom jej stupeň je tým menší, čím vyšší je rád vnútorného termínu. Napr. medzi všetkými zložkami vnútorného termínu *control-surface cable* je sémantická spätosť, ale medzi vnútorným termínom *control surface* a zložkou *cable* je spätosť menšia než medzi zložkami *control* a *surface*. Na sémantickú jednotu však vždy vplývajú aj sémantické osobitosti zložiek. Tým sa znova potvrdzuje, že formálna štruktúra termínu je určená nie iba postupnosťou v zostrojaní termínu, ale aj osobitosťami jeho zložiek. Okrem toho aj časté používanie istého termínu zvyšuje sémantickú spätosť medzi jeho zložkami. Sémantika jednej zložky môže spôsobiť, že celý termín treba zaradiť k inému typu. Napr. v termínoch *control-surface cable loads* a *control-surface gust loads* je odlišná iba tretia zložka, no vzťah tejto tretej zložky k ostatným zložkám je rozličný. Kým v prvom prípade tretia zložka tvorí vnútorný termín s prvými dvoma, v druhom prípade tvorí vnútorný termín s poslednou zložkou. Štruktúrne a graficky je tento rozdiel vyjadrený takto:

V prvom prípade je celkový význam „zataženie na laná riadiacej dosky“, v druhom „zataženie riadiacej dosky poryvmi vetra“.

Po takýchto úvahách uvádza Skorochodko ďalšiu definíciu termínov prvého typu. Sú to také zloženiny, ktoré sú charakterizované tým, že sémantika všetkých zložiek v počte n pripúšťa významove správne spojenie ktorýchkoľvek x zložiek v smere vzrastania indexov od 1 do x .

V termínoch druhého typu určujúce zložky netvoria samostatný termín. Základná zložka k_n je v nich určovaná zložkou k_{n-1} stojacou bezprostredne pred touto základnou zložkou. Takto utvorený dvojzložkový termín $T^2 = k_{n-1} k_n$ je určovaný ďalšou zložkou k_{n-2} stojacou na druhom mieste od základnej zložky. Tak vzniká trojzložkový termín $T^3 = k_{n-2} k_{n-1} k_n$, určovaný zložkou k_{n-3} atď. V tomto type sa teda rozširuje nie určujúca zložka, ako to bolo v prvom type, ale určovaná, základná zložka. To znamená, že k druhému typu patria také termíny rádu n , ktoré pre ľubovoľný index x (v rozmedzí od 1 do n) vyhovujú takejto podmienke:

$$T^x = K_{n-x-1}^n, \text{ resp. v rozčlenení na vnútorné termíny:}$$

$$T^n = K_1^n = k_1 k_2 \dots k_{n-x} T^x$$

Vzájomný vzťah zložiek je vyjadrený týmto štruktúrnym vzorcom:

$$k_1 \rightarrow \{k_2 \rightarrow (k_3 \rightarrow (\dots \rightarrow (k_{n-1} \rightarrow k_n) \dots))\}$$

V konkrétnom prípade, napr. v termíne *pump disc valve* (diskový ventil čerpadla) je štruktúra vyjadrená takto:

$$k_1 \rightarrow (k_2 \rightarrow k_3)$$

pump disc valve

Zložené termíny ďalších typov predstavujú vlastne len kombinácie týchto dvoch základných typov.

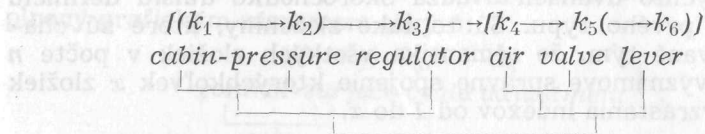
Tak v treťom type ide o dva termíny prvého typu, pričom prvý z nich T^p určuje druhý T^{n-p} . Tento vzťah možno vyjadriť vzorcom

$$T^n = K_1^{x=p} K_{p+1}^{y=n}$$

kde x je premenný index zložiek prvého vnútorného termínu T^p (prebieha od 1 do p) a y je premenný index zložiek druhého vnútorného termínu (prebieha od $p+1$ do n). Ak je x

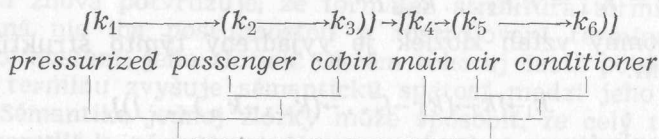
menšie ako p a y menšie ako n , termín sa obyčajne rozpadá na dva termíny prvého typu, ale navzájom nesúvisiace.

Vzájomný vzťah zložiek v termíne tretieho typu možno zachytiť štruktúrne a graficky takto:

Z tohto vzorca vidieť, že iba ak $x = p = 3$ a $y = n = 6$, vzniká ucelený termín (v našom prípade s významom „páka pneumatického ventilu na regulátore tlaku v kabíne“). Keby sa x rovnalo 2 a y by sa rovnalo 6, vzniklo by členenie *cabin pressure* a *air valve lever*, pri $x = 3$ a $y = 4$ by vznikli vnútorné termíny *cabin pressure regulator* a *air*.

Vo štvrtom type sú zložené termíny tvorené dvoma vnútornými termínmi druhého typu, pričom prvý je určením druhého. Napr. termín *pressurized passenger cabin main air conditioner* (hlavné zariadenie na kondicionovanie vzduchu hermetickej kabíny pre cestujúcich) má takúto štruktúru:

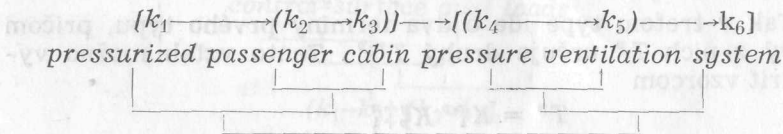
A jeho všeobecná formula je:

$$T^n = K_x^p K_y^n, \text{ resp. } T^6 = K_1^3 K_4^6$$

V piatom type sú zloženiny so všeobecnou formulou

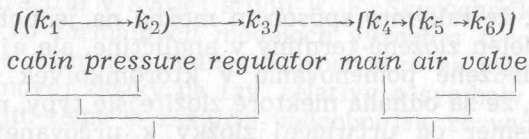
$$T^n = K_x^p K_{p+1}^{y-u}$$

a s takouto štruktúrou:

Význam je „systém tlakovej ventilácie hermetickej kabíny pre cestujúcich“.

Zložené termíny šiesteho typu majú takúto štruktúru:

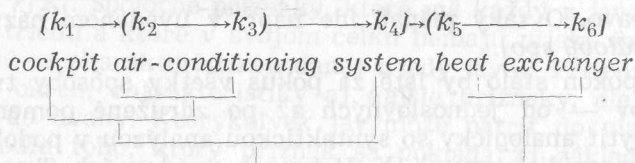

Ich všeobecná formula je

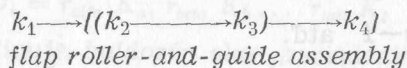
$$T^m = K_1^{x-p} K_y^n$$

(Uvedený termín znamená „hlavný pneumatický ventil regulátora tlaku v kabíne“.)

Uvedené typy — dva základné a štyri najčastejšie kombinácie — patria k najbežnejším zloženým termínom v angličtine. No okrem toho sú možné aj iné kombinácie, ktoré Skorochoďko zahrnuje do siedmeho typu. Ako príklad uvádza termín *cockpit air-conditioning system heat exchanger* (výmenník tepla v systéme kondicionovania vzduchu v kabíne pilota), ktorý má takúto štruktúru:

Popri zloženinách určujúceho typu, ktoré sú v anglickej odbornej literatúre najčastejšie, jestvujú však aj termíny priradovacieho typu, ako napr. *starter generator* (štartér i generátor v jednom zariadení), *hunter killer* (lietadlo pre boj s ponorkami), *steep damp unit* (mechanizmus na ovládanie a amortizáciu). Ich štruktúrny vzorec môže byť napríklad takýto:

Dlhá linka vyjadruje vzťah priradenia. Význam tohto termínu je „riadiaci mechanizmus“.

Rovnakú štruktúru majú aj také anglické zložené slová používané ako termíny, v ktorých jednotlivé zložky majú podobu odvodených slov. Napr. *hydraulic tracer control* (ovládanie hydraulického kódovača), *consumable electrode furnace* (pec s elektródami, ktoré pri práci zhoria).

Na okraj týchto Skorochodkových výkladov by sme chceli pripomenúť, že takýmto spôsobom možno na jednotlivé zložky rozkladať nielen zložené termíny v angličtine, ale aj viacslovné termíny, združené pomenovania v ktoromkoľvek jazyku. Je však možné, že sa odhalia niektoré zložitejšie typy, najmä také, v ktorých smer od určujúcej zložky k určovanej, resp. od určovanej k určujúcej nebude v danom termíne rovnaký. Názov *klinový hrdlový spoj* síce bude mať štruktúrny vzorec $k_1 \rightarrow (k_2 \rightarrow k_3)$, ale v termíne *medzná hĺbka uhličitého prameňa* už nebudú šípky v jednom smere: $(k_1 \rightarrow k_2) \rightarrow (k_3 \rightarrow k_4)$. V takýchto prípadoch bude aj grafické vyjadrenie vzťahov komplikovanejšie.

Ďalej pokladáme za možné a užitočné rozkladať takouto štruktúrnou analýzou na zložky aj jednoslovné termíny v podobe odvodených slov. Pritom sa azda ukáže, že niektoré derivačné morfémy — napr. adjektívne prípony *-ový*, *-ný* — majú čisto formálnu funkciu, totiž vyjadrujú, že základné podstatné meno, od ktorého sú príslušné prídavné mená utvorené, je v určujúcom vzťahu k podstatnému menu stojacemu vpravo. O taký prípad ide napr. v uvedenom názve *klinový hrdlový spoj*.

A napokon stálo by iste za pokus všetky spôsoby tvorenia termínov — od jednoslovných až po združené pomenovania — zachytiť analogicky so syntaktickou analýzou v podobe frázových pravidiel typu $X \rightarrow Y$. V typoch uvádzaných Skorochodkovom by sa napr. pravidlá pre rozčleňovanie termínov prvého typu dali formulovať takto:

$$T \rightarrow n - (n - 1) + T^{n-1}$$

$$T^{n-1} \rightarrow n - (n - 2) + T^{n-2} \text{ atď.}$$

Pre druhý typ by boli tieto základné pravidlá:

$$T \rightarrow T^{n-1} + n$$

$$T^{n-1} \rightarrow T^{n-2} + n - 1 \text{ atď.}$$

Pre ďalšie typy s kombináciami prvých dvoch by bolo treba zaviesť alternatívne riešenia:

$$T \rightarrow T_1 + T_2$$

$$T_1 \rightarrow \begin{cases} n + T \\ T + n \end{cases}$$

Možno, že by sa tieto pravidlá dali formulovať ešte všeobecnejšie, ale to si vyžaduje osobitný výskum.

Osobitosti štruktúry i sémantiky viaczložkových termínov — pokračuje v svojej štúdií E. F. Skorochodko — odrážajú sa aj vo formálnych modeloch významu termínov. Formálny model významu buduje Skorochodko na základnom členení významovej zložky na tzv. relatívy a symboly tried. Jeho úvahy o tejto téme si zaslúžia podrobnejšie rozvedenie.

Skorochodko vychádza zo známej tézy, že termín je rad hlások, ktorý sa ako celok priraduje k istej triede javov. (Autor hovorí o triede predmetov, ale potom musí dodať, že predmetom rozumie veci, látky, javy, procesy a vlastnosti objektívne jestvujúce v materiálnom svete. Preto pokladáme za výstižnejšie hovoriť o triede javov.)

Triedu javov definuje takýmto postupom: Predpokladajme, že jav k_i má príznak $r_j k_i$, ak sa jav k_i nachodí vo vzťahu r k javu k_1 . Potom triedou javov K možno nazvať množinu javov $k_1, k_2, k_3, \dots, k_n$ majúcich jeden alebo viac spoločných príznakov. Jav k_i má príznak $r_j K_i$, ak má príznak $r_j k_j$, kde je prvkom triedy K_1 . Pritom predpokladáme, že trieda javov K_j má príznak $r_j K_1$, ak všetky javy k_i patriace do triedy K_i majú príznak $r_j K_1$. Spoločné príznaky, ktoré má každý z javov tvoriacich triedu a ktoré v svojom celku nemajú nijaké iné javy, nazývajú sa charakteristikou danej triedy javov. Pritom každý jav má okrem charakteristiky aj ďalšie príznaky, ale tie sa neberú do úvahy. Ktorýkoľvek jav môže patriť do viacerých tried podľa toho, ktorý príznak sa pokladá za základný pri členení rodovej triedy. Trieda javov je teda úplne daná svojou charakteristikou

$$K_i = f (r_{alfa} K_a, r_{beta} K_b, \dots, r_{tau} K_t)$$

Význam termínu potom možno pokladať za vzťah jeho formy k charakteristike tej triedy javov, pre ktorú sa používa ako pomenovanie, čiže:

$$C_i = r_{alfa} K_a, r_{beta} K_b, \dots, r_{tau} K_t$$

Ak sa napr. definuje *buldozér* ako „zariadenie v tvare noža určené na rezanie a premiestňovanie zeminy“, možno obsah termínu *buldozér* vyjadriť troma príznakmi: a) byť prvkom triedy (r_{alfa}) zariadení (K_a), b) mať tvar (r_{beta}) noža (K_b), c) byť určený na (r_{gamma}) rezanie a premiestňovanie zeminy (K_e). Z toho vidieť, že obsah termínu *buldozér* zahrnuje obsahy termínov zariadenie, nôž, rezanie a premiestňovanie zeminy. A pretože obsah každej z týchto lexikálnych jednotiek možno určiť podobným spôsobom, význam akejkoľvek lexikálnej jednotky

možno určiť pomocou lexikálnych jednotiek vzatých z konečného inventára prvotných (nedefinovaných) termínov. Pre takýto spôsob definovania uvádza Skorochodko celý zložitý postup, ktorý tu temer doslovne reprodukuje.

Vychádza sa z toho, že sú dané tri množiny: a) konečná množina R^* reálnych vzťahov r medzi javmi a skupinami javov v materiálnom svete, ktorých je m' ; b) súčet (nepretínajúcich sa) tried javov $K_1^* - K_2^* - K_3^* - \dots - K_i^* - K_n^*$, pričom každá trieda má ako charakteristiku iba jeden príznak, totiž $k_i^* = r \in K^*$, kde r_1 je vo vzťahu zahrnutia do triedy a index i má významy od 1 do n ; c) množina lexikálnych jednotiek $T(T)$ istého jazyka, do ktorej je zahrnutá podmnožina termínov T^* , označujúcich triedy $K_1^* \dots K_n^*$.

Celkový myšlienkový chod potom vyzerá takto:

1. Majme konečnú množinu R , pozostávajúcu z prvkov R_1, R_2, \dots, R_m , kde m nie je väčšie ako m' .

2. Majme konečnú množinu X^0 , pozostávajúcu z prvkov $X_1^0, X_2^0, \dots, X_n^0$, kde n nie je väčšie ako n' .

3. Zostavme súpis všetkých možných dvojjedlných spojení symbolov R so symbolmi X^0 . Takých spojení typu $R_i X_j^0$ bude mn (ak i je medzi 1 a m , j nie je väčšie ako n).

4. Zostavme súpis všetkých možných spojení s počtom prvkov od 1 do mn tak, že za prvky týchto nových spojení (reťazce RX) budeme pokladať dvojice typu $R_i X_j^0$. Tieto reťazce tvoria množinu X^* . Ak symbol R odpovedá vzťahu r a symbol X^* triede javov K^* , potom dvojica typu $R_i X_j^0$ bude odpovedať istému príznaku niektorej triedy javov. A potom spojenie dvojíc $R_i X_j^0$ do reťazca bude odpovedať operácii násobenia týchto príznakov.

5. Skúmame všetky také možné rozklady množiny X^* , pri ktorých vznikajú úplne usporiadané podmnožiny P_1, P_2, P_3, \dots, P vyhovujúce týmto podmienkam:

a) každá podmnožina v P má ako prvý reťazec typu $R_1 X_j^0$, kde j je medzi 1 a n ;

b) každý nasledujúci prvok podmnožiny P vzniká pripojením jedného spojenia RX^0 , nenachádzajúceho sa v predchádzajúcom prvku;

c) reťazce zahrnujúce súčasne dva alebo viac symbolov R sa z podmnožín vylučujú.

Súčet podmnožín P tvorí množinu $X^1(X^1)$.

6. Prvky X^1 množiny $X(X^1)$, t. j. také reťazce RX^0 , ktoré sú prvkami podmnožín P , nazvime RX kódom prvého rádu.

7. Zavedme túto operáciu porovnávania medzi RX kódmi: Budeme tvrdiť, že v kóde X_i je zahrnutý kód X_j iba vtedy, keď kód X_j je členom sústavy kódu X_i . Pritom hodnotu, o ktorú kód X_j prevyšuje kód X_i , budeme volať rádom zahrnutia kódu X_j do kódu X_i .

8. Všetky operácie bodov 3, 4, 5 zopakujeme tak, že namiesto symbolov X^0 budeme operovať kódmi X^1 . Takýmto opakovaným rozkladom dostaneme množinu $X^2(X^1)$.

9. Ak zopakujeme tieto operácie q krát, dostaneme množinu $X^q(X^q)$. Prvky množiny X^q predstavujú RX kódy q rádu. V ďalšom budeme hovoriť iba o takých reťazcoch RX , ktoré sú kódmi. Preto zápis typu $R_a X_a^n R_{beta} X_b^n \dots R_{tau} X_t^n$ vždy predpokladá jestvovanie kódu X^{n+1} , totožného s tým reťazcom, ktorý odpovedá triede javov s charakteristikou $r_a K_n, r_\beta K_q \dots r_{tau} K$.

10. Spojenie typu RX (t. j. $RX^0, RX^1, RX^2 \dots$) budeme nazývať príznakom RX kódu. Symbóly R sú relatívny, symboly X sú charakteristiky odpovedajúcich príznakov RX kódu.

11. V takomto systéme možno vždy vzájomne jednoznačne každému symbolu X^0 priradiť triedu javov K^* , každému symbolu R vzťah r a vybrať také q , že ľubovoľnej triede javov K_i , utvorenej podľa príznakov ľubovoľných vzťahov k ľubovoľným javom alebo skupinám javov, bude vzájomne jednoznačne odpovedať RX kód q rádu.

12. Priradme každej lexikálnej jednotke T kód alebo kódy X^q vzájomne jednoznačne odpovedajúce triedam javov K , ktoré sa vyjadrujú danou lexikálnou jednotkou T . Dostaneme tak zobrazenie množiny $T(T)$ na množinu $X^q(X^q)$.

13. Pretože podľa definície obsahom významu lexikálnej jednotky je charakteristika triedy javov a každej triede javov vzájomne jednoznačne odpovedá istý kód, obsahu významu ktorejkoľvek lexikálnej jednotky vzájomne jednoznačne odpovedá určený RX kód istého rádu. Preto obsah významu ktorejkoľvek lexikálnej jednotky sa jednoznačne reprezentuje RX kódom X^q , čo umožňuje aplikovať na skúmanie lexikálnej sémantiky čisto formálne metódy. Rozklad RX kódu, t. j. reťazec RX vzájomne odpovedajúci kódu, tvorí model odpovedajúceho významu.

Na ilustráciu týchto abstraktných úvah Skorochod'ko uvádza zostavenie RX kódu pre termín *energia*. Majmä tri charakteristiky X^0 a tri relatívny R : X_1^0 — hmota, X_2^0 — pohyb, X_3^0 —

množstvo, R_1 — byť prvkom triedy, R_2 — byť mierou, R_3 — mať za subjekt. Prvým kombinovaním týchto symbolov vzniknú kódy prvého rádu:

$$X_1^1 = R_1 X_3^0 \text{ (množstvo)}$$

$$X_2^1 = R_1 X_2^0 R_3 X_1^0$$

(pohyb majúci za subjekt hmotu — pohyb hmoty)

Ďalším kombinovaním vznikne kód druhého rádu:

$$X_1^2 = R_1 X_1^1 R_2 X_2^1 \text{ (množstvo, ktoré je mierou pohybu hmoty)}$$

Dosadením za kódy prvého rádu dostaneme:

$$\begin{aligned} X_1^2 &= R_1(R_1 X_3^0) R_2(R_1 X_2^0 R_3 X_1^0) \\ &= 2 R_1 + X_3^0 + R_2 + R_1 + X_2^0 + R_3 + X_1^0 \end{aligned}$$

(Oddelenie jednotlivých členov reťazca znamienkom plus zvädzame pre väčšiu prehľadnosť analogicky ako v syntaktickej analýze.) Táto formulka odpovedá definícii energie vo *Veľkej sovietskej encyklopédii*: „všeobecná miera rozličných foriem pohybu hmoty“. Treba však pripomenúť — zdôrazňuje Skorochoďko — že RX kódovanie nie je určené na vypracúvanie správnych definícií, ale skôr naopak, umožňuje zostaviť formálny model významu na základe jestvujúcich definícií (ak sú správne).

Formálny model pre zložené termíny prvého typu má tvar

$$X_{ce} = R_1 X_a R_y X_b,$$

kde X_a je kód významu vnútorneho termínu rádu $n-1$ a R_y je relatív závisiaci od sémantického vzťahu medzi vnútorným termínom T^{n-1} a zložkou k_n .

Ako príklad uvádza Skorochoďko predovšetkým formálny model významu termínu *air conditioner engine regulator intake* (vchodový otvor regulátora na motore pre kondicionovanie vzduchu). Termín má túto štruktúru:

$$\begin{aligned} &(((k_1 \longrightarrow k_2) \longrightarrow k_3) \longrightarrow k_4) \longrightarrow k_5 \\ &\text{air conditioning engine regulator intake} \\ &X_1 R_2 X_2 R_3 X_3 R_4 X_4 R_5 X_5 \end{aligned}$$

Symbolmi $X_1 \dots X_5$ sa tu zhodne so zložkami $k_1 \dots k_5$ označujú kódy významu týchto zložiek. Relatívmi sa označujú tieto vzťahy: R_2 — mať za objekt (spája k_2 s k_1), R_3 — byť časťou (spája k_3 s $T^2 = k_1 k_2$), R_4 — byť časťou (spája k_4 s $T^3 = k_1 k_2 k_3$), R_5 — byť časťou (spája k_5 s $T^4 = k_1 k_2 k_3 k_4$).

Formálny model tohto termínu je:

$$X^2 = R_1 + X_2 + R_2 + X_1$$

$$X^3 = R_1 + X_3 + R_3 + X^2$$

Po dosadení za X^2 :

$$X^3 = R_1 + X_3 + R_3 + R_1 + X_2 + R_2 + X_1$$

$$X^4 = R_1 + X_4 + R_4 + X^3$$

Po dosadení za X^3 :

$$X^4 = R_1 + X_4 + R_4 + R_1 + X_3 + R_3 + R_1 + X_2 + R_2 + X_1$$

$$X^5 = R_1 + X_5 + R_5 + X^4$$

Po dosadení za X^4 :

$$X^5 = R_1 + X_5 + R_5 + R_1 + X_4 + R_4 + R_1 + X_3 + R_3 + R_1 + X_2 + R_2 + X_1$$

Pre zloženy druhého typu má formálny model podobu

$$X_{ss} = R_1 X_c R_z X_d,$$

kde X_c je kód významu vnútorného termínu T^{n-1} , tvoreného zložkami $k_1 k_2 k_3, \dots, k_n$, X_d je kód významu prvej určujúcej zložky k_1 a R_z je relatív závisiaci od sémantického vzťahu medzi prvou zložkou k_1 a vnútorným termínom T^{n-1} .

Ako príklad uvádza Skorochoďko formálny model termínu *reserve ventilation air conditioner* (rezervný kondicionér vzduchu vo ventilačnom zariadení). V tomto prípade sa však dosadzuje nie za posledný člen X , ale za prvý, totiž za X_c , takže model má potom takúto podobu:

$$X^2 = R_1 + X_4 + R_4 + X_3$$

$$X^3 = R_1 + X^2 + R_3 + X_2$$

$$= R_1 + X_4 + R_4 + X_3 + R_3 + R_1 + X_2$$

$$X^4 = R_1 + X^3 + R_2 + X_1$$

$$= R_1 + X_4 + R_4 + X_3 + R^3 + R_1 + X_2 + R_2 + R_1 + X_1$$

Pre význam štvorzložkových termínov tretieho až šiesteho typu má formálny model takúto podobu:

$$X_1^2 = R_1 + X_4 + R_4 + X_3$$

$$X_2^2 = R_1 + X_2 + R_2 + X_1$$

$$X_3 = R_1 + X_1^2 + R_3 + X_2^2$$

$$= R_1 + X_4 + R_4 + X_3 + R_3 + R_1 + X_2 + R_2 + X_1$$

V tomto modeli R_3 nespája $T^2 = k_3 k_4$ so zložkou k_2 , ako to býva v termínoch druhého typu, ale spája $T_1^2 = k_3 k_4$ s $T_2^2 = k_1 k_2$. To ukazuje, že termín *reserve ventilation air conditioner* môže mať aj iný význam, než ako je uvedený vyššie, ale potom má prirodzene aj inú vnútornú štruktúru, a to $(k_1 \rightarrow k_2) \rightarrow (k_3 \rightarrow k_4)$.

Význam teórie RX kódov, resp. pokus o formálny model významu termínu predbežne ešte ťažko zhodnotiť. Bude treba poznatky, ku ktorým dospel E. F. Skorochodko, aplikovať na širší a rozmanitejší materiál a porovnať formálny model rozličných jazykov.

3636

5-21

PRADENIE VLNY*

II. Technická vlna

potná vlna (surová)

vlna z nekúpaných oviec obsahujúca pot

praná vlna

vlna zbavená práním nečistôt i tuku pred priemyselným spracovaním v závode

* Ide o časť návrhu termínov z odboru pradenia vlny, ktorý vypracovali Karol Okál a Vlado Uhlár, členovia metodického komisie textilných predmetov na Strednej priemyselnej škole textilnej, a papiernickej v Ružomberku. K niektorým termínom možno však mať námietky. Máme na mysli predovšetkým činiteľské mená, ktoré sa v návrhu vyskytujú pomerne hojne a ktoré podľa našej mienky treba zjednotiť. Autori termínov uprednostňujú názvy tvorené odvodzovacou príponou *-ár (-iar)*, napr. *čuchrár, sušiar, miešiar, bieliar, mykár, čistiar, zosukár*, ako je *pradiar, úpravár, farbiar, tlačiar*, hoci pri tvorení nových činiteľských mien je produktívnejšia odvodzovacia prípona *-č* (v návrhu je *triedič* a mohlo by byť aj *sušič, mykač, česáč* ap.). Produktívnosť mien tohto typu by sa tu dala využiť aj ako systematizujúci prostriedok. Návrh treba spresniť aj čo sa týka hodnotenia jednotlivých názvov. V zátvorke uvedené termíny treba bližšie určiť, aby bolo jasné, či ide o názvy rovnocenné spisovným alebo či ide o slangové výrazy, napr. *vlkár* popri *čuchrár, pradlica* popri *pradka* atď. (Pozn. red.)

garbiarska vlna

vlna z mŕtvych oviec najpodradnejšej akosti; býva nečistá a poškodená vápnom

srsticová vlna

hrubá, dlhá, lesklá vlna z rún tvorených iba zo srstice (pesíkov)

planá (neverná) vlna

vlna horšej pevnosti z chorých alebo zle chovaných oviec

III. Triedenie

triedenie

rozdeľovanie vlny na jednotlivé akosti podľa charakteristických vlastností (jemnosť, dĺžka, farba ap.)

triediareň

miestnosť alebo oddelenie, kde sa vlna triedi

IV. Rozvoľňovanie

rozvoľňovanie

činnosť, ktorou sa rozvoľnia veľké kusy vytriedenej vlny, aby sa uľahčilo pranie

čuchranie

jemnejšie a dôkladnejšie rozvoľňovanie vlny na menšie chumáče

čuchrací stroj

stroj na čuchranie vlny (najmä merinovej)

trhací stroj (vlk)

stroj na najúčinnnejšie rozčuchrávanie vlny; je vhodný pre všetky druhy vln

čuchrár (vlkár)

pracovník obsluhujúci rozvoľňovací, čuchrací alebo trhací stroj

odletky

nerozvláknené kúsky odpadu odhadzované krídlami obracača na prírodný pás za účelom opätovného rozvlákňovania

V. Pranie

pranie

odstraňovanie nečistôt a mastnoty pôsobením vody

emulgačné pranie

pranie vlny vo vode s použitím pracích prostriedkov (mydlo, sóda, saponáty)

zmrazovanie

schladenie vlny na $-40\text{ }^{\circ}\text{C}$, aby sa stuhnuté tuky a nečistoty mohli odstrániť vyklepávaním

vylúhovanie

pranie vlny kropením vodou teplou 32 °C bez pridania pracích prostriedkov

namáčacia kaďa

železná nádrž, v ktorej je ponorený kôš s vlnou pri jej namáčaní; býva rozdelená stenou na dve polovice, pričom v jednej sa vlna máča a v druhej sa valcami žmýka

oplakovanie

vymývanie nečistôt po vymáčaní materiálu, aby sa emulgovaný tuk po vymáčaní neprilepil na vlnu

oválny oplakovací stroj

oválna nádrž na oplakovanie vlny s pretržitým alebo nepretržitým prívodom vody

leviatan

stroj na nepretržité pranie vlny

žmýkanie

odstraňovanie vody z vypratého materiálu stláčaním, krútením alebo odstredovaním

pracia nádrž

bazén naplnený vodou s pracími prostriedkami, slúžiaci na pranie

VI. Sušenie

odvodňovanie

odstraňovanie vody z materiálu po vypraní

odstreďovanie

odvodňovanie vypratého materiálu odstredivkou

odstredivka

odvodňovací stroj, ktorý využitím odstredivej sily rýchlo rotujúceho valcového koša zbavuje materiál vody

sušenie

zbavovanie textilného materiálu vlhkosti po odstránení vody (po odvodnení)

sušiaci stroj

stroj na sušenie textilného materiálu odparovaním vlhkosti

etážový sušiaci stroj

stroj na sušenie vlny, ktorá sa pohybuje na sitových pásoch vo vyhriatej komore

sušiar

pracovník obsluhujúci sušiace stroje

VII. Odstraňovanie zvyškov nečistôt (repíkov)

karbonizácia

chemické odstraňovanie zvyšných nečistôt (repíkov), pri ktorom sa pôsobením chemikálií (kyseliny sírovej, plynného chlorovodíka, chloridov) celulóza po sušení mení na hydrocelulózu

kyslenie vlny

namáčanie vlny pred karbonizáciou v zriedenom roztoku kyseliny sírovej

drvič repíkov

stroj na lámánie zvyšných repíkov zuhoľnatených karbonizáciou

vyklepávanie repíkov

odstraňovanie polámaných zuhoľnatených zvyškov repíkov na vyklepávacom stroji

vyklepávací stroj

stroj, ktorý otáčavými vyklepávacími ramenami čistí skarbonizovanú vlnu od zvyšného prachu, prípadne odstraňuje odpady, napr. pri výrobe trhanej vlny

odrepíkovací stroj

stroj na mechanické odstraňovanie repíkov; repíky sa zachytávajú na repíkovom valci, z ktorého ich odstraňuje nožový valec

VIII. Miešanie

miešanie

pripravovanie rovnomernosti zmesi suroviny čo do akosti, farby ap.; vyrovnávajú sa ním aj chyby po predchádzajúcich prípravných procesoch (t. j. po praní, sušení, karbonizovaní a farbení)

vrstvenie (lôžkovanie)

rozkladanie materiálu v širokej ploche na vrstvy podľa žiadanej akosti predpísanej zmesi, pričom sa materiál kropí vodou alebo emulziou

mastenie

postrekovanie materiálu emulziou; mastením sa zníži trenie medzi vláknami pri čuchraní, mykaní a preťahovaní

odležanie

proces, pri ktorom vlna za istý čas nasiakne masnotou a vlhkosťou až do chumáčikov vlákien

predčuchrávanie

príprava pred čuchraním na mykacom čuchracom stroji zvislým odobieraním navrstvenej miešanej suroviny; zmes sa pritom účinne mieša a načuchráva (zatiaľ iba ručne)

miešiar

pracovník pracujúci pri miešaní surovín

IX. Čuchranie pred mykaním

čuchranie

opätovné čuchranie namiešaného, namasteného a odležaného vlákni-
tého materiálu pred mykaním

mykací čuchrací stroj

čuchrací stroj na rozčuchrávanie navrstvenej vláknitej suroviny;
hlavné časti: podávací mechanizmus, hlavný valec (tambour), pra-
covné valce, obracače, snímací valec

X. Mykanie

mykanie

rozvlákňovanie chumáčikov vlny a iných materiálov na jednotlivé
vlákna, ich premiešavanie, zrovnomerňovanie a prečesávanie; je to
druh jednoduchého základného česania; cieľom mykania je vytvorenie
pavučinky, ktorá sa po rozdelení posledným strojom mykacej súpravy
na pásiky a po ich zaoblení sformuje do pramienkov predpriadze

mykacia súprava (agregát) na výrobu mykanej priadze

sústava dvoch-troch mykacích strojov navzájom sa na seba v pro-
cese mykania; súpravu tvorí: 1. hrubý mykací stroj s automatickým
nakladacím strojom, 2. stredný mykací stroj, 3. jemný čiže pred-
priadací stroj (kontína); jednotlivé stroje sa líšia od seba jemnosťou
a hustotou drôtikov, obvodymi rýchlostami a vzájomným nastavením
valcov

hrubý mykací stroj

prvý stroj mykacej súpravy, na ktorý sa materiál podáva automatic-
kým nakladacím strojom

automatický nakladací stroj

pomerne samostatná časť hrubého mykacieho stroja na rovnomerné
podávanie materiálu; hlavné časti: násypka, oihlený pás s rovníacim
a sčesávacím hrebeňom, váhový mechanizmus

násypka

nádoba košovitého tvaru na nakladacom stroji, do ktorej sa dáva
surovina na mykanie

oihlený pás

transportér, ktorého priečne latky sú oihlené

predmykací stroj (predmykadlo)

malý mykací stroj, na ktorom sa zhruba rozvlákna chumáčky vlá-

kien pred vlastným mykaním; môže mať pílkový alebo hrubý drôti-
kový povlak

vlastný mykací stroj

stroj, ktorý vykonáva vlastné mykanie (rooznávame hrubý, stredný
a jemný mykací stroj); hlavné časti: šklbací valec, prenášací valec,
hlavný valec (tambour), pracovné valce, obracače, vyčesávač (volant,
bežec), snímací valec, sčesávacia píłka; jednotlivé valce mykacieho
stroja majú drôťkové alebo pílkové mykacie povlaky, ktorými sa
uskutočňuje mykanie

snímací valec

valec s drôťkovým povlakom, ktorý preberá vlákna z hlavného
valca; sčesávacou pílkou sa na jeho odvrátenej časti vytvára pavu-
čina; vlákna nesčesané pílkou zachytáva čistiaci valec

sčesávacia píłka

ocelový lineár s vysekávanými zúbkami na sčesávanie mykaného
materiálu, z ktorého sa tvorí pavučina

pavučina, nespráv. triaseň

súvislá jemná vrstva z vymykaných vlákien, utvorená sčesávacou
pílkou po celej šírke snímacieho valca; navíja sa na rúnový valec
alebo na listovací mechanizmus, príp. automatickým prenášaním po-
stupuje na ďalšie stroje

listovací mechanizmus

mechanizmus zložený z niekoľkých latkových valcov, po ktorých eso-
vite prechádza nekonečný pás tkaniny; navíja sa naň pavučina a po-
stupne sa vytvára rúno

predpriadza, nespráv. priast

zaoblený prúžok pavučiny vytvorený predpriadaním v konečnej fáze
mykania

predpriadanie

vytváranie predpriadze, ktorá sa navíja na dlhý valček krížovým
návinom

mykáreň

oddelenie pradiarne, kde sú umiestnené mykacie stroje

mykár

pracovník obsluhujúci mykaciu súpravu

mykacia súprava (agregát) na výrobu česanej priadze

sústava dvoch mykacích strojov nadväzujúcich na seba v procese
mykania; od mykacej súpravy na mykanú priadzu sa líši tým, že na
poslednom stroji sa nevytvára predpriadza, ale pavučina sa po zhuste-
ní mení na prameň, ktorý skrúcacou rúrkou dostane nepravý zákrut
a navíja sa krížovo do kĺb

klbo prameňa

prameň krížovo navinutý na valcovú rúrkou

prameň

výrobok mykacieho stroja, v ktorom sú vlákna čiastočne už urovnané; v priereze má prameň kruhový tvar

skrúcaacia rúrka

rúrka lievikovitého tvaru, v ktorej nastáva zhustenie; jej otáčaním vzniká nepravý zákrut a spevnenie prameňa

XI. Čistenie a brúsenie mykacích povlakov

čistenie mykacieho povlaku

činnosť, pri ktorej sa vláknami zanesené povlaky čistia kefovým valcom s drôťkovým povlakom alebo doskou s drôťkovým povlakom

čistiari

pracovník, ktorí čistia mykacie povlaky

intenzita mykania

účinnosť rozdeľovania chumáčikov na menšie časti a na jednotlivé vlákna; závisí od pomeru obvodových rýchlostí hlavného a pracovného valca, od hustoty, jemnosti drôťkov a od čistoty povlaku

XII. Pretahovanie a česanie

pretahovanie, nespráv. posukovanie

činnosť, pri ktorej sa pramene v prietahovom poli vplyvom rozdielnych obvodových rýchlostí valčekov predlžujú (stenčujú), čím nastáva prietah čiže zjemňovanie produktu; pri tejto práci sa vlákna urovnávajú do rovnobežnej polohy

združovanie

činnosť, pri ktorej sa viaceré pramene (najmenej však dva) spájajú, čím sa v nich postupne odstraňujú nerovnomernosti; združenie je spojené s pretahovaním

prietah

predĺženie vlákenného produktu vplyvom rozdielnych obvodových rýchlostí

prietahové pole

vzdialenosť medzi podávacím a prietahovým valčekom

podávacie valce

valce prietahového mechanizmu umožňujúce podávanie

prietahové valce

valce prietahového mechanizmu umožňujúce pretahovanie väčšou obvodovou rýchlosťou

priťahová konštanta

konštanta na rýchly výpočet prietahu

preťahovačka

pracovníčka, ktorá obsluhuje preťahovacie stroje

česanie

hlavný proces pri výrobe česanej priadze, ktorým sa na česacích strojoch z predbežne preťahovaných prameňov vyčesú krátke vlákna a nečistoty

česací stroj

stroj na česanie 12 až 32 predbežne pretiahnutých prameňov vlny, čím nastáva urovnávanie vlákien

dĺžka odtrhu (écartement)

vzdialenosť miesta zovretia čelustí od miesta zovretia odtŕhacích valčekov

šabľa

zahnuté výkyvné plechy medzi odtŕhacími valčekmi a čelustami, ktoré podporujú odtŕhanie chvosta prečesaných vlákien

otáčavá kanva, nespráv. hrniec

valcovitá vysoká nádoba, do ktorej sa vlnovito ukladá česanec; je uložená na otáčavom tanieri

výčesky

krátke vlákna vylúčené pri česaní na česacom stroji; používajú sa na výrobu mykanej priadze

česáreň

oddelenie, kde sú umiestnené česacie stroje

česárka

pracovníčka obsluhujúca česacie stroje

kanvový preťahovací stroj

stroj na preťahovanie česancov po česaní; pramene naň sa podávajú v kanvách, a nie navítené do kľb

XVI. Predpriadiareň (prípravovňa),

nespráv. predpriadlo

predpriadiareň

oddelenie na výrobu predpriadze z česancov po preťahovaní

sortiment

skupina preťahovacích strojov, ktoré spoločne pracujú pre určité čm priadze

pasáž

počet preťahovacích strojov v sortimente

anglická príprava

pradenie predpriadze, pri ktorom sa pevnosť predpriadze docieli pravým zákrutom

francúzska príprava

pradenie, pri ktorom sa spevnenie produktu docieli nepravým zákrutom

skrúcačia rúrka

rúrka, ktorou sa dáva pretiahnutému pramienku nepravý zákrut

XVII. Dopriadanie

dopriadanie

konečná fáza zhotovenia priadze z predpriadze konečným pretiahnutím a zákrutom; dopriadanie je pretržité (na selfaktore) a nepretržité (na krúžkových alebo krídlových strojoch)

selfaktor MAK (so stabilnou vretenovou lavicou)

selfaktor najnovšej konštrukcie; má nepohyblivú vretenovú lavicu; na pohyblivej časti sú umiestnené valce s predpriadzou; vyznačuje sa vysokou výkonnosťou presahujúcou dosiaľ používané dopriadacie stroje

potáč

upradená priadza navitá na papierovú dutinku (cievku)

krídlový dopriadací stroj

stroj na pradenie nízkych čísiel priadze na koberce a ručné pletenie; zákruty a navíjanie sa docieľujú pomocou krídla

krúžkový dopriadací stroj

dopriadací stroj na výrobu priadze; priadza dostáva zákruty bežcom, ktorý obieha po krúžku

valčekový prietahový mechanizmus

mechanizmus umožňujúci prietah valčekmi

kožičkový prietahový mechanizmus

mechanizmus, v ktorom je na spodných valčekoch umiestnená kožička

vodič

drôtené očko na vedenie priadze

vreteno

oceľová tyč, na ktorú sa pevne nasadí dutinka potáča

krúžok

oceľová obrúčka krúžkového dopriadacieho stroja na vedenie bežca

bežec

drôtené uško pohybujúce sa na krúžku dopriadacieho stroja; vedie niť, ktorej ťahom obieha po krúžku, čím priadza dostáva zákrut

zákrut

skrúcanie rovnobežne uložených vlákien po pretahovaní, čím nastáva spevnenie vyrábaných nití priadze

kritický zákrut

vrcholná hranica počtu zákrutov; jej prekročením sa znižuje pevnosť priadze

krúžková lavica

časť stroja, na ktorej sú uložené krúžky s bežcami; jej zdvíhaním a klesaním sa docieľuje správne navíjanie priadze na potáč

vretenová lavica

časť krúžkového stroja, v ktorej sú uložené vretená; na strojoch, kde je vretenová lavica pohyblivá, docieľuje sa pri pradení správne navíjanie priadze na potáč; v tomto prípade je krúžková lavica nepohyblivá

praslen

časť vretena, ktorou dostáva otáčky pomocou šnúrky alebo pásky z hnacieho bubna alebo kotúča

sňatie (snímanie)

stiahnutie potáčov po upradení (sňať potáč, snímať potáč)

snímačka potáčov

pracovníčka vymieňajúca potáče

nástyk (nastoknutie)

nasadenie nových dutiniek na vretená (nastýkať potáče, nastoknúť potáč)

dopradiareň, nespráv. dopriadlo

oddelenie, v ktorom sú dopriadacie stroje

priadka (nie pradlica, pradena)

pracovníčka obsluhujúca dopriadacie stroje

pradiar (-ka), nespráv. prادلák

zamestnanec v pradiarskom priemysle

XVIII. Dokončievacie práce

združovanie (zdvojovanie) nití, priadze

prípravná práca pred zosúkavaním; združená priadza sa navíja na cievku

združovací stroj

stroj na združovanie priadze pred zosúkavaním

zosúkavanie, nespráv. skanie

proces, ktorým sa dve alebo viac nití zosúkava, spevňuje zákrutom a navíja na potáč

zosúkaná niť

niť vznikajúca zosúkaním dvoch alebo viacerých obyčajných, príp. už zosúkaných nití

zosúkavací stroj

stroj, na ktorom sa zosúkava

zosukáreň

odelenie so zosúkavacími strojmi

zosukár

pracovník zosúkarne

osýpanie

spadávanie (zošmykovanie) a splietanie ovinov z vrstiev potáča

motanie

vytváranie pradien na motacom stroji (na motovidle)

pradeno

určitý počet omotkov namotanej nite o určenej dĺžke (podľa druhu priadze) na obvode lát motacieho stroja; pradená sa tvoria na farbenie, príp. pre potreby maloobchodu (pletacie priadze)

motací stroj (nie moták, motovidlo)

stroj na motanie priadze do pradien

XIX. Priadze

slučková priadza

priadza vznikajúca tým, že sa do stroja privádza 2—4krát viac efektnej priadze, čím vznikajú slučky

hrčková priadza (nopky)

priadza s hrčkami, ktoré sa docielia zvláštnym mechanizmom

flámková priadza

priadza zosúkaná z dvoch nití, ku ktorým sa prerušovane prisúkava predpriadza

zrebná priadza

surová neupravená (režná) priadza po upradení na dopriadacom stroji

JEŠTĚ K LÉKAŘSKÉMU NÁZVOSLOVÍ

Jan Kábrt

Ustavením Československé ústřední terminologické komise a jejího orgánu Československého terminologického časopisu dostávají se otázky názvosloví a jejich řešení do popředí zájmu jak odborníků jednotlivých disciplín, tak jazykovědců. Tuto problematiku z velké části vyvolává prudký rozmach vědy a techniky s jejich novými poznatky, pro něž je třeba tvořit nové termíny; avšak i zpřesňování dosavadních znalostí vede nezbytně k revizi starších, často již zastaralých výrazů.

Každý termín je třeba chápat nikoli izolovaně, a to jak z hlediska jazykového, tak i z hlediska jeho odborné náplně, nýbrž jako odraz vědeckého bádání své doby i názorů samotného badatele, které jsou podmíněny stupněm historického a společenského vývoje. V lékařské terminologii např. *hygiena práce* a *sociální lékařství* měly za kapitalismu jiný obsah než dnes; význam termínu *dispenzární léčba* se v současné době změnil proti minulosti; pro sovětského občana výraz *zdravoochraniče* je slučitelný pouze se socialistickým zdravotnictvím a vyjadřuje vztahy, které nemohly existovat v carském Rusku. Přesto se s pojmem *zdravotnictví*, ovšem obsahově ve zcela jiném smyslu, shledáváme v kapitalistických státech. Je třeba si uvědomit, že i pro terminologii platí dialektická zásada jednoty formy a obsahu. Obsah je ve srovnání s formou proměnlivější a pohyblivější složkou, kdežto forma, třeba závislá na obsahu, přestává u některých termínů po určité době vědecky vyhovovat.

Zvláště při studiu a tvoření lékařského názvosloví je nutno vyrovnat se s mnoha problémy tohoto druhu. Studium jeho vývoje nám ukazuje, že nemoci jsou označovány jednou podle symptomů či podle jména postiženého orgánu, jindy podle místa, kde se choroba objevila, nebo podle jména objevitele (eponyma). Tak byla *diphtheria* postupně označována jako *morbis Aegyptiacus*, *Syriacus*, *angina maligna (ulcerosa, epidemica)*, *morbis strangulatorius* (srovnej záškrť), v době nedávno minulé nejčastěji *diphtheritis*, poněvadž lékaři soudili, že jde o zánět pseudomembrány. *Basedowova nemoc* je nazývána *thy-*

reotoxicosis i *struma exophthalmica*. Stejná nepřesnost se projevuje i v označení chirurgických výkonů. Poměrně často se např. vyskytuje několik různých termínů pro stejnou operaci. Např. *anus praeternaturalis* — *colostomia* — *sigmoideostomia*; nebo bývají termíny velmi nepřesné: např. pro resekci plic se užívá názvu *pneumectomia* nebo *pulmectomia*. Jindy se pro označení jediného výkonu zaměňují výrazy, které se obsahově nekryjí: *strumectomia* — *resekce strumy*; *gastrostomia* — *resectio ventriculi* nebo dokonce podle chybného francouzského způsobu „*gastrectomia*“. Tento pojem podobně jako *strumectomia* vymezuje zcela přesně určité výkony a neměl by být zaměňován s resekcí částečnou, ani pokládán za termín, do něhož může být částečná resekce zahrnuta.

K zpřesnění jednotlivých termínů je třeba těsné spolupráce lékařů a jazykovědců. Úloha lingvisty je zde ovšem velmi obtížná. Má-li odpovědně přispět svým podílem při revizi starších názvů nebo při tvoření nových, musí si získat bezpečné znalosti v lékařských vědách. Vždyť zjišťování proveniencí jednotlivých pojmů, které leží z větší části na něm, je velmi nesnadné. Prostá etymologie může sice podstatně pomoci k osvětlení lékařských termínů, ale nemusí vždy vést k přesnému, správnému a jednoznačnému výkladu. Neméně obtížný je překlad jednotlivých termínů do národních jazyků, zvláště má-li být brán zřetel jak ke stránce obsahové, tak jazykové. Z odborného hlediska se velmi těžko vytváří přiléhavý překlad, i když přitom nelze tvrdit, že by oba naše národní jazyky neměly dost možností tvořit jazykově vyhovující ekvivalenty.

Není jistě náhodné, že lékařská terminologie užívala odedávna řecká a latinská slova, i když už ve starší době bylo přejato mnoho slov z jiných jazyků, např. z arabštiny (*vena cephalica*, *vena basilica*, *vena salvatella*, *nucha*, *alcohol* aj.) a v poslední době i z některých moderních jazyků jako z francouzštiny (*morphio* — *pion qui mord*) a z angličtiny (*sutura end to end*, *catgut*). Význam latiny a řečtiny pro tvoření odborných termínů záleží především v tom, že jsou schopny jako jazyky mrtvé v maximální míře dávat jednotlivým výrazům jasnou a přesně ohraničenou platnost, i když musíme připustit, že leckterý termín, tvořený z latinského či řeckého základu, často se obsahově podstatně liší od původního významu daného slova nebo jeho složek (*prevalence*). Při převádění do národních jazyků je proto nutné respektovat nejen všechny požadavky, které máme na tvoření termínů, jednoznačnost v rámci věd-

ního oboru, přesnost při maximální stručnosti, soulad jednotlivých prvků s významem celého složeného slova, ale navíc se vyvarovat takových převodů, které by zjednodušenou etymologií mohly zkreslovat odbornou náplň. Např. u pojmů *vena cephalica* a *vena basilica*, spoléháme-li jen na povrchní etymologii, vnučuje se spojení s řeckými slovy *kefalé* a *basileus*. Adjektivem *kefalikos* označovali Řekové vše, co se týkalo hlavy a tím života, a žádný řecký lékař nepoužíval pro tuto žílu termínu *fleps kefaliké*. Hippokrates má: *fleps echó kat ankóna* (*vena externa cubiti*); Galén — *fleps ómiaté* a *epómidé*. Celsus ve významu *vena cephalica* a *basilica* užívá termínu *venae braccii*, Vesal *vena humeraria*. V arabském textu Avicennova spisu *Cantica medicinae* je však v této souvislosti výraz *al-kí-fal*, z něhož velmi pravděpodobně latinizací vzniklo slovo *cephalicus*. Slovní základ není tedy odvozen z řečtiny, ale z arabštiny, a nesouvisí s pojmem „hlava“, pro niž je v arabštině výraz *ras*. Označení starých řeckých lékařů odpovídá skutečnému uložení obou žil. Srovnej Borovanský, *Soustavná anatomie člověka II*, str. 563: „... na předloktí jsou v podkožním vazivu na volární straně podélné sítě žilní, v nichž dominují na radiální straně *vena cephalica*, na ulnární straně *vena basilica*“. Mohl by tedy překlad „hlavový“ vést k vážným omylům. Právem se proto odborníci v takových případech převodům do národních jazyků vyhýbají. Avšak i v jiných, méně obtížných případech je porizování překladů často svízelné, a proto v takových případech je nutno jít samostatnou cestou a utvořit nezávisle nové pojmenování v národním jazyce.

Všichni lékaři ve vědeckém bádání a při výkonu své praxe užívají mezinárodní terminologie. V klinické praxi je to v zájmu pacienta, v publikační činnosti zbavili by se možnosti vědeckého dorozumění s ostatním světem, kdyby se měli omezovat na národní terminologii. Z těchto důvodů používá se i při výuce odborným předmětům mezinárodního názvosloví, a to nejen u mediků, ale i u středních zdravotnických pracovníků. Latinský nebo řecký název je bezprostředně spojován s orgánem či nemocí, takže český nebo slovenský výraz slouží jen ke kontrole. Je ovšem samozřejmé, že mnoha termínů se užívá jak v mezinárodním znění, tak v překladu, a to zvláště těch, jejichž znalost se stala obecným majetkem. V tomto případě jde obvykle o původní název v národním jazyce běžně užívaný, např. *ledvina*, *játra*, *spála*, *neštovice*. K nesnáším dochází, je-li třeba sáhnout ke skutečnému překladu, zvláště

ve snaze vytvořit ho jako doslovný, často až otrocký, vzhledem k původnímu názvu. Vědeční pracovníci jistě nemohou souhlasit s překlady jako: přístřední (*medialis*), horní chobot kyčloslepý (*recessus ileocaecalis*), žíla hrboložihaná (*vena thalamostriata*), mízní uzlina hrdelnicolopatkojazylková (*nodus lymphaticus juguloomohyoideus*), nerv vejčítováčkobaňkový (*nervus utriculoampularis*), dráha nadzrakopodvěsková (*tractus supra-optico-hyperphysialis!*) atp.¹ Tyto výrazy se jistě stěží vžijí. Také slova *záhat* nebo *soplivka* zajisté neřeknou laikovi nic, ač jsou to slova národní. Autoři odborných učebnic jich sotva kdy použijí, tím méně ve vědeckých publikacích. V takovýchto případech je jistě výhodnější uchýlit se k výkladu než k překladu tohoto druhu.

V žádném odvětví přírodních věd nelze dost dobře mluvit o odklonu od terminologie založené na klasických jazycích. Dokladem toho je mezinárodně platné názvosloví, které je řecko-latinské. Pokud by je některý národ důsledně zavrhl, upadl by v rámci celosvětového vědeckého úsilí do izolace. Neobstojí ani námitka, která by v odstranění latiny a řečtiny jako povinných předmětů ze středních škol viděla důvod pro důsledné zavedení terminologie národní. Naše střední škola počítá s nutností dát alespoň základy latinského jazyka těm žákům, kteří se rozhodnou studovat přírodní vědy nebo ty obory, pro něž je znalost tohoto jazyka bezpodmínečně nutná. Bylo by ovšem důležité, kdyby všichni ucházející o zmíněné studium byli včas informováni, že např. na medicíně musí v poměrně krátké době zvládnout velké množství odborné slovní zásoby a že bez základních jazykových znalostí se stává studium a chápání složitějších terminologických výrazů obtížným a jejich osvojení bez obsahového uvědomění mechanickým.

K odstranění těchto nedostatků, které namnoze vedly ke zhoršení prospěchu v odborných předmětech, byla zavedena na lékařských fakultách povinná výuka latiny. Učitel-filolog musí se pedagogicky vypořádat s mnoha překážkami jako je různá vyspělost posluchačů, rozličné vědomosti v latině a nestejná jazyková průprava vůbec. Přitom se ve všech lékařských oborech od samého začátku studia běžně užívá mezinárodního názvosloví se samozřejmým předpokladem, že mu

¹ Viz MUDr. Rudolf Linc, MUDr. Jar. Fleischmann, *Učební texty vysokých škol, Anatomické názvosloví*, Státní zdravotnické nakladatelství, Praha 1959.

studenti rozumějí, nebo že se mu v nejkratší době naučí. Nelze ovšem v lékařských oborech brát zřetel na výklad běžných gramatických pojmů. Naproti tomu mají učitelé odborných předmětů při své práci velikou výhodu pro fixaci terminologických pojmů. Na těle, na kosti, na obraze či preparátu spojují bezprostředně pojem s konkrétním předmětem. Posluchač má sám dosti možností ověřit si nové výrazy na pomůckách, v praktických cvičeních, ve studovnách, na obrazovém materiálu v učebnicích a atlasech. Ve velmi krátké době získávají si tedy všichni medicí jasnou představu o orgánech a jejich částech i jejich vlastnostech, o chemických sloučeninách atd. S těmito obory (anatomie, chemie, biologie) se setkávají v prvním roce studia, v dalších letech si rozšiřují svou terminologickou zásobu o výrazy získané na poznacích z fyziologie, patologie a klinických předmětů, které jsou ve své velké většině odvozeny ze základních tvarů latinského nebo řeckého původu. Při výběru termínů a gramatických pouček pro výuku mediků není proto rozhodující praxe obvodního lékaře,² ale především potřeba medika v prvních letech studia. Bylo by jistě neúměrné vyžadovat od studentů v tak krátkém čase znalost výrazů s malou frekvencí, nebo dokonce takových, jimž na začátku studia ještě nemohou dobře rozumět, takže jsou pro ně více méně prázdným slovem. Např. *ozaena contagiosa*, *urticaria bullosa allergica*, *stenocardia*, *arteriarum coronariarum* apod.³ Naopak je třeba se omezovat na takové výrazy, kterých posluchač bezprostředně užívá při studiu. Není přece pochyby, že mu v budoucnu nebude dělat potíže pracovat s termíny, jejichž náplň pozná, bude-li s to zařadit je do příslušného gramatického systému.

Pro osvojování lékařské terminologie platí tyto zásady:

1. Odborná terminologie je mezinárodně normována. Nelze ji tedy libovolně měnit nebo upravovat.

2. Lékař spojuje v odborné výuce pojem se skutečností. Ukáže přímo, co je to *sulcus*, *tuberositas*, *eminentia*. Filolog nemůže ani při nejlepší vůli nakreslit či dopodrobna vysvětlit příslušný pojem tak jako anatom, chemik či biolog. Nemá k tomu především dostatečnou erudici, ani nemůže všechny

² Viz Stanislav Sedláček, *Příspěvek k výuce latiny na lékařských fakultách*, Cizí jazyky ve škole, 1962/63, 59 n.

³ Viz Stanislav Sedláček, *Metodická sdělení k vyučování cizím jazykům*, Katedra neslovanských jazyků PU v Olomouci, 15. 3. 1963.

termíny vyjádřit vizuálními prostředky. Tím by kontaminoval svou do jisté míry jazykovou výuku s výukou odbornou.

3. Je nesporné, že jisté jazykové znalosti si žáci na vysokou školu přinášejí; během studia jejich schopnosti stoupají a zvyšují se předpoklady zvládnout obsažnou látku. S tímto faktem nutně počítá odborník a musí s ním tedy počítat i učitel-filolog při výběru učebních metod a pomůcek, které musí odpovídat úrovni vysokoškolského studia. Při výuce lékařské terminologii nesmí zapomínat na specifičnost svého předmětu a musí si být stále vědom toho, že do ní nelze přenášet metodu práce z výuky moderních jazyků, tím méně ve formě primitivních nebo přímo nevhodných vizuálních pomůcek.

4. Za jeden rok nelze naučit medika tisícům odborných výrazů; je však třeba v jednoduché a pro tyto účely nezbytné gramatické formě fixovat termíny, které má už posluchač spojeny s přesnou představou z odborných předmětů.

5. Překlad do národního jazyka slouží jen jako kontrola. Nepodaří-li se tedy při překladu do češtiny nebo slovenštiny vytvořit výraz, který by odpovídal po všech stránkách samozřejmým požadavkům kladeným na každé názvosloví, je lépe přidržet se pro odborné účely pouze výkladu než překládat za každou cenu bez respektu k jazykovým možnostem mateřské řeči a bez naděje, že se překlad vžije. To platí zvláště pro termíny speciální.

Potěšitelné je, že při revizi starších pojmů a při tvoření nových pracují odborníci společně s jazykovědci. Tato zásada by měla být dodržována důsledně, má-li být zajišťována jednota obsahu a formy. Speciální výklad v lékařském názvosloví zůstává v rukou lékařů. Filolog může po jazykové stránce usměrnit tvoření nových termínů, popř. etymologickým výkladem vysvětlit staré, a konečně pomoci fixovat je v gramatickém systému. Při eventuálním překladu musí dbát, aby byly respektovány zásady jednotlivých národních jazyků. Takovouto kolektivní práci bude dána záruka, že každá terminologie, zvláště lékařská, bude zrevidována a dotvářena, překládána a vykládána k prospěchu vědy a všech, kteří jí užívají nebo se jí učí.

Se zřizováním provozních místností pro praní zeleniny a brambor („zbavování zeleniny a brambor hlíny a jiných nečistot“) vznikají provozovněm a podnikovým ředitelstvím n. p. Zelenina potíže s názvem. Někde se dává přednost termínu *prádelna*, jinde *prárna*.

Námítky proti označení *prádelna* vznikají zřejmě proto, že v dané souvislosti proniká jeho původní význam „*místnost pro praní prádla*“, navozený základovým slovem. Vedle toho se např. slova *pračka* (pro praní zeleniny) používá v provozovněch zcela běžně.

Slovo *prádelna* je tvořeno produktivní příponou *-na* od jmenného základu a začleňuje se do řady slov obdobného významu a stejného způsobu tvoření (*sběrna, dílna, cihelna, koupelna* aj.). Jde o skupinu názvů místností, v nichž probíhá děj vyjádřený základovým slovem nebo v nichž se s věcí označenou základovým slovem něco děje. Slovo *prádelna* je ovšem motivováno dvakrát, jednak vztahem k slovesu *práti*, jednak vztahem k substantivu *prádlo*. Při dvojí motivaci bývá odvozené slovo významově spojováno s nejbližším slovem základovým, např. v řadě *peči — pečivo — pečivárna* je *pečivárna* místnost nebo závod, kde se vyrábí pečivo, nikoli místnost, kde se peče. V našem případě jde o vztahení slova *prádelna* ke vzdálenější motivaci, ke slovesu *práti*; dokladem může být i užití slova *prádelna* vedle *prádlo* v hornické mluvě — místnost, kde se uhlí v proudy vody odděluje od hlušiny, tj. *p e r e*. Je tedy možno slova *prádelna* použít i jako odborného názvu místnosti pro praní zeleniny a brambor.

Druhý navrhovaný termín *prárna* je tvořen od slovesného základu produktivní příponou *-árna*. Tento sufix vznikl pravděpodobně z přípony *-na* připojené ke slovům s příponou *-ář* (*kovář — kovárna, pekař — pekárna*). Pomocí přípony *-árna* se tvoří nová slova hlavně od jmenných, méně od slovesných základů, např. *drůbežárna, nástrojárna, lékárna; čekárna, čítárna*. Od sloves 1. třídy se takto názvy místností vesměs neodvozují, většinou jde o slovesa třídy páté (*oblékárna, čekárna, slévárna, posluchárna*) a čtvrté (*sušárna, sazárna*). Slovo *prárna*, odvozené od slovesa 1. třídy, je tedy tvořeno neproduktivně. Ne-

existuje ani objektivní potřeba nového názvu. Z předešlého je zřejmé, že termín *prádelna* danému účelu plně vyhovuje.

Zasluguje pozornosti, jak mohlo k vytvoření slova *prárna* dojít. Několik sloves první třídy má v tvarech minulých, jak známo, shodnou kmenotvornou příponu se slovesy páté třídy (*sléval — pral*). Je také známo působení sloves 5. třídy na přítomné tvary sloves třídy první (*česá, orá* aj.). Proto se zřejmě přípona obvyklá u slovesných základů páté třídy objevuje u základu slovesa třídy první. Je to zajímavý doklad, jak se vzájemně působení slovesných tříd sekundárně projevuje i v odvozování substantiv od slovesných základů.

Název *čistírna zeleniny*, který nevzbuzuje nenáležitě asociace a je tvořen ústrojně, má jiné nedostatky. Jednak není motivován odborným pojmenováním činnosti, pro kterou je místnost určena (*praní zeleniny, práti zeleninu*), jednak činnost *čištění zeleniny* je v odborném názvosloví daného oboru odlišná od činnosti *praní zeleniny*.

Termín *prárna* je tedy tvořen neproduktivním způsobem, název *čistírna zeleniny* nevystihuje pojmenovávaný jev plně. Nejvhodnější je označení *prádelna zeleniny (a brambor)*. Zůstává na rozhodnutí uživatele, zda základní termín přesněji přivlastkem *zeleniny* nebo *zeleniny a brambor*. Zdá se, že zpřesnění *prádelna zeleniny* postačuje, protože druhově zahrnuje podstatnou část zpracovávaných produktů.

Název *prárna* by byl výhodný svou jednoslovností — v daném okruhu odborného užívání by nebylo nutno jej doplňovat bližším určením. Tuto jistou úsporu výrazovou však nelze nadřadit hledisku slovtvorné ústrojnosti, zvláště když několika-slovná pojmenování jsou právě pro odbornou terminologii příznačná. Není však vyloučeno, že se název *prárna* v okruhu odborné činnosti ujme. Pak bude ovšem třeba hodnotit jej jako nespisovný, slangový.*

* V slovenčine bude, prirodzene, názov *práčovňa zeleniny*, ako je *práčovňa bielizne*. (Pozn. red.)

ČESKÉ ODBORNÉ ČASOPISY A TERMINOLOGIE

Karel Sochor

Otázky terminologické jsou mezi odborníky stále živé, což je patrné i z odborných článků, které se čas od času vyskytují v našich časopisech. Často se v nich řeší ožehavé případy nejednotného názvosloví, uvažuje se o různých názvoslovných případech anebo se přehledně zaznamenávají výsledky dílčí mezinárodní normalizace. Upozorníme na některé z těchto článků uveřejněných v našich měsícnících.

Značné nároky pojmenovávací se vyskytují v oboru chemickém a v oborech, které s chemií přímo souvisí. Tu se vedle různých mezinárodních předpon (popř. nově utvořených názvů) zavádějí symboly ať již písmenové nebo číselné, pro něž jsou mezinárodně stanovena přesná pravidla. V Chemických listech (1963, č. 1) uveřejňuje M. Z a o r a l taková pravidla pro *aminokyseliny* a příbuzné látky. Autor je dokládá četnými příklady, které pro češtinu doprovází „nezbytnými úpravami vyplývajícími z jazykových rozdílů a ze specifické povahy českého chemického názvosloví“. K rozlišení mezi *enantiomorfy* slouží symboly D (dextro) nebo L (levo), které se tisknou kapitálkami a umísťují se spojovníkem před názvem aminokyseliny, např. *L-leucin*, *D-valin*. Opticky inaktivní směs nebo racemická sloučenina *enantiomorfů* se označuje symbolem DL, např. *DL-leucin*. Důležitá je v tomto názvosloví mezinárodní předpona *meso-* (zkratka *ms*) tištěná kurzívou. Označuje aminokyseliny a jejich deriváty, které jsou vnitřně kompenzovány, a tedy opticky inaktivní (*meso-lanthionin*, *ms-cystin*). V dalších odstavcích tohoto článku se uvádějí ještě pravidla pro užívání předpony *allo-* (např. *allo-4-hydroxy-L-prolin*), indexu *s* (odvozeno od slova *serin*) nebo *g* (odvozeno od *glaceraldehydu*) a jiných symbolů důležitých pro aminokyseliny.

Chemie se také týkájí mezinárodní pravidla pro názvosloví *vitaminů*, která uveřejňuje v českém podání I. E r n e s t (Chemické listy, 1963, č. 2) a zároveň v poznámce odkazuje na monografii F r a g n e r o v u a jeho spolupracovníků *Vitaminý* (z r. 1961), v níž je podrobně probráno názvosloví vitaminů. Podle mezinárodní nomenklatury z r. 1957 zavádějí se některé nové názvy, odstraňují se synonyma a u mnoha dalších vitaminů se potvrzují dosavadní názvy mezinárodně užívané. Změn proti dosavadním zvyklostem je poměrně dost. Tak např. místo dosavadního výrazu *axerofтол* se má stabilizovat *retinol*, místo *kalciferolu ergokalciferol*. Nově se zavádějí v názvosloví vitaminů termíny jako *fylochinon*, *farnochinon*.

Pamatuje se také na odstraňování synonym. Čistá látka známá dosud jako *listová kyselina*, *folacin* nebo též *vitamin B₉* má se nyní nazývat jen *pteroylmonoglutamová kyselina* (to je sice název dostatečně přesný, ale poněkud dlouhý). Generický název pro sloučeniny zvané *korin*, *kobyrinová kyselina*, *kobinová kyselina*, *kobinamid*, *kobamová kyselina*, *kobamid* je *korinoidy*. Také *kyseliny pteryloglutamové* se mohou genericky označovat jako *listové kyseliny*. Zpřesňují se názvy pro deriváty *pyridoxinu*; rozlišuje se totiž *pyridoxol*, *pyridoxal* a *pyridoxamin*. Bylo by možno z tohoto instruktivního článku uvést ještě další názvoslovně zajímavé příklady na nově zaváděné termíny, ale nejde nám o podrobná sdělení, nýbrž jen o ukázkou na způsoby a možnosti chemického názvosloví. Je z nich patrný rozvoj tohoto názvosloví. Vznikají tu názvy velmi složité; slova odborná a tím méně slova běžná již nestačí vystihnout příslušný pojem, proto chemie (jako i jiné vědy, ale v menší míře) sahá k symbolům z písmen, k číslicím a indexům, tvoří si různé předpony. Jednotlivé komponenty, z nichž je název složen, se mechanicky skládají dohromady, ovšem nikoli libovolně, nýbrž podle určitých pravidel, mezinárodně dohodnutých. Vznikají tak názvy někdy dosti dlouhé, vhodné jen pro písemné vyjadřování. Některé z nich vůbec ztrácejí charakter slov a mění se jen v jakousi vinětu z písmen.

Redakce Hutnických listů popřává ve zvláštní rubrice místo hutnickému názvosloví. Uveřejňuje pojednání ve formě rozhovoru; např. v č. 2 (1963) se hovoří o termínech z výroby oceli, o jejich synonymech a dubletách. Jazykový pohled na tyto otázky tlumočí dr. M. Roudný, odbornou stránku zastává dr. L. Jeníček. Dospívají k závěru, že za dosavadního stavu by nejlépe vyhovovaly tyto názvy: *ocel martinská*, *besemerová*, *tomasová*; *surové železo martinské*, *besemerové*, *tomasové*; *ocelárna martinská*, *besemerová*, *tomasová*; *pec Siemensova-Martinova* (nebo *SM pec*), *Besemerův konvertor*, *pochod Martinův*, *Besemerův*, *Thomasův*; *rudný pochod*, *odpadový pochod*, *uhlíko-odpadový pochod*.

Problémy plastikářského a gumárenského názvosloví se zabývá inž. Novák ve stejnojmenném článku (Normalizace, 1963, č. 4, — porov. aj ČSTČ 4, 1963). Je to komentář k přepracovanému vydání ČSN 64 0001 *Názvosloví plastických hmot a pryže*. První vydání této normy vyšlo r. 1954 a zachycovalo stav kolem roku 1950. Od té doby nastaly pronikavé změny v tomto odvětví: zavedly se nové technologické postupy, nové stroje, většinou automatické, a rozhojnil se sortiment výrobků. To vše vyžaduje ujasňování pojmů a vytváření nových názvů, jakož i zpřesňování výrazů dosud užívaných. Při tom je nutno vyrovnat se překladatelsky s termíny v ruštině, angličtině, němčině a jiných jazycích, přihlížet k termínům mezinárodně normalizovaným. Koordinovalo se české a slovenské názvosloví. Tu se však přes dobrou vůli z obou stran nedospělo vždy k terminologickému sladění.

Z příkladů vybraných namátkou poznáváme potíže normalizátorů s vyjasňováním pojmů a s určováním vhodných pojmenování. Tak základní název *plastické hmoty* bylo nutno si ujasnit a zároveň obhájit proti neodbornému označení *umělé hmoty* a odbornému názvu *plastické látky* používanému dříve. V angličtině je termín *plastic* a v němčině se termín *Kunststoffe* nahrazuje kratším slovem *Plaste*. U nás by bylo možno počítat do budoucna s názvem *plasty*, který by mohl mít protějšek v odborném výrazu *elasty* (místo dosavadního výrazu *elastomery*). Ještě složitější situace vznikla kolem termínů *kaučuk*, *guma* a *pryž*. *Kaučuk* jako výraz pro nevulkanizovanou surovinu je zcela nesporný. Pro vulkanizovaný kaučuk se užívá již asi 25 až 30 let názvu *pryž*, kdežto *guma* je kaučuk nebo směs obsahující kaučuk ve stavu nevulkanizovaném. Ve slovenštině je však výraz *guma* pro *pryž* i *gumu*; tento rozpor mezi češtinou a slovenštinou se odstranit nepodařilo. Místo původního termínu *lisostřík* (nebo též *lisovstřík*), který nevyhovoval věcně ani jazykově, si odborníci zvolili výraz *přetlačování*. V terminologických spojeních se pak užívá přídatného jména *přetlačovací místo lisostříkovací* (popř. *lisovstříkovací*), např. *přetlačovací forma*. V závěru autor poznamenává, že norma plastikářského a gumárenského názvosloví byla vypracována ve spolupráci s Čs. ústřední terminologickou komisí ČSAV, jakož i s Ústavem pro jazyk český ČSAV a s Ústavem slovenského jazyka SAV.

Promyšlenou studii o metodách názvoslovné práce uveřejnil dr. M. Roudný ve *Výživě lidu* (1963, č. 1). Článek má sice nadpis *Jednotné a soustavné názvosloví v oboru výživy*, ale vlastního názvosloví potravinářského se dotýká jen mimochodem. Zdůrazňuje souvislost odborného myšlení s názvoslovnou soustavou a uvádí tři základní pracovní metody: 1. tvoření a výběr názvů pro známé pojmy, 2. určování a zpřesňování významů názvů už zavedených, 3. přezkoušení názvů po stránce jazykové vhodnosti, tj. kontrola, zda způsobem svého tvoření odpovídají skutečným významům a celému pojmovému systému. V prvním případě se podstatné znaky daného pojmu shrnují do významu jednoho názvu. Jde tu o proces syntetický s uplatněním jazykového hlediska při hledání nového názvu. V druhém případě se význam daného názvu rozvádí definicí. Zde jde o proces analytický. V třetím případě se názvy zpřesňují a ustalují po stránce formální. V další části se autor zamýšlí nad odborným názvem a jeho vztahem k systému pojmů daného oboru. Systemizace názvosloví na jedné straně usnadňuje tvoření nových názvů a pomáhá při jejich zapamatování a vybavování, na druhé straně má za následek tvoření názvů velmi dlouhých, které činí odborné vyjadřování jazykově neobratným. Kromě toho může vyvolat situaci, která by vyžadovala mnoho změn v názvoslovné soustavě určitého oboru. Na závěr je shrnuta do tří bodů spolupráce jazykovědců na názvosloví: 1. přispívat k jednotnému a jasnému odbornému dorozumívání v celonárodním měřítku, 2. podporovat

didaktickou názornost názvoslovné soustavy, aby i pro začátečníky byla přehledná a jazykově blízká, 3. usoustavnit po formální stránce vědecké myšlení a souhrn poznatků daného oboru.

Článek o některých novějších odborných názvech, uveřejněný v *Rádci zahrádkářů* (1962, č. 11), podává populární výklad slov jako *mechanizace*, *rajonizace*, *intenzifikace* a právem upozorňuje, že nahrazovat tyto termíny slovy domácími by nebylo prospěšné. V další části autor ukazuje, jak výraz *štěpařství*, dříve běžně užívaný, dnes již zastaral. Pokud si se také vymezit významovou platnost těchto termínů: *sadařství*, *zahradnictví*, *zahrádkářství*, *ovocnictví* (teorie, nauka o ovocných stromech, jejich plodech a zpracování) a *ovocinářství* (praxe, pěstování ovocných stromů, ovoce a jeho prodej).

V časopise *Vnitřní lékařství* (1962, č. 11) podávají své redakční zkušenosti z jazykové úpravy textů doc. MUDr. J. Horák a PhDr. M. Lukášová. Hodnotí slohovou úroveň příspěvků a všimají si jazykových nedostatků, které jsou typické pro přispívatele z jejich řad. Tak např. nadbytečně se užívá slovesa *prodělat*: místo *nemocný prodělal spalničky* lze docela dobře říci, že *nemocný přestál* nebo *měl spalničky*. Někdy je na záadu přemíra cizích slov. Jistě by nebylo správné při jazykové úpravě odborných článků nějak násilně se zbavovat odborných názvů jen proto, že jsou cizího původu. Je však nutno odstraňovat cizí slova, jestliže zatemňují smysl vět. Nesprávně se užívá výrazu *symptomatologie* místo *symptom* nebo českého výrazu *příznak*. Zdá se, že některá cizí slova jsou jen ad hoc vytvořena (např. *subfebrilita*, *inaptibilita*, *infarozování*) a jsou mezinárodně neznámá. Za zbytečné považují autoři sloveso *zautoklavovat*. Přimlouvají se za správné mluvnické znění názvů odvozených od osobních jmen, což je častý případ při označování některých chorob. Právem zahrnují podoby *Adams-Stokesův syndrom*, *Winiwarter-Bürgrova choroba* a doporučují jen psaní *Adamsův-Stokesův syndrom*, *Winiwarterova-Bürgrova choroba*.

Ke konci článku autoři poznamenávají, že mnozí profesori lékařských fakult a vědečtí pracovníci ze zdravotnictví projeví velký smysl pro zlepšení lékařské mluvy, a to nejen v publikacích, nýbrž i v přednáškách. Je však i nadále třeba, aby vedoucí odborníci v úzké spolupráci s filology se zabývali lékařským názvoslovím a zdokonalovali je. Vhodné je závěrečné upozornění na dosavadní dva lékařské slovníky výkladového rázu (starší *Janovského*, *Pelnářův*, *Panýrkův* atd. a současný *Kábrtův-Valachův*) a na naše obecně jazykové akademické slovníky, *Příruční slovník jazyka českého* a *Slovník spisovného jazyka českého*, jakož i na *Slovník Vášův-Trávníčkův*. Potěšilo nás, že se autoři zmiňují i o našem časopise.

Také *Časopis lékařů českých*, náš nejstarší lékařský časopis (v letošním roce vychází již 102. ročník), se ve zvláštní rubrice, nazvané *Terminolo-*

gické okénko (1963, č. 1), zabývá jazykovými otázkami a zejména spornými případy, které je nutno řešit jak z hlediska odborně lékařského, tak jazykového.

Hospodářské noviny z 26. 4. 1963 uveřejňují oficiální seznam zkratk našich ministerstev, ústředních úřadů, institucí a krajských národních výborů. Poznáváme z něho zkratky oficiálně zaváděné a můžeme si odvodit i způsoby, jak jsou tyto zkratky tvořeny. Vychází se z úředního znění názvu, který je vždy několikáslovný, a každé slovo se zpravidla zkracuje jen počátečním písmenem, a to velkým (např. *KPR* – *Kancelář presidenta republiky*, *MTS* – *ministerstvo těžkého strojírenství*, *GP* – *generální prokuratura*, *SPK* – *Státní plánovací komise*, *ČR* – *Československý rozhlas*). Jen výjimečně z nutnosti obsahují některé zkratky též malá písmena (*MSpr.* – *ministerstvo spravedlnosti*, *MZd.* – *ministerstvo zdravotnictví*, *MVst.* – *ministerstvo výstavby*). Přídavné jméno československý se zkracuje někde písmenem Č, jinde ČS (*ČSAV* – *Československá akademie věd*), *ČT* (*Československá televize*). Vžitá zkratka pro krajský národní výbor je *KNV*. Tato zkratka zůstává i nadále a jednotlivé krajské nár. výbory se rozlišují číslem: *KNV* – 1 (Středočeský), *KNV* – 2 (Jihočeský), *KNV* – 3 (Západočeský), *KNV* – 4 (Severočeský), *KNV* – 5 (Východočeský); *KNV* – 6 (Jihomoravský), *KNV* – 7 (Severomoravský); *KNV* – 8 (Západoslovenský), *KNV* – 9 (Středoslovenský), *KNV* – 10 (Východoslovenský).

Zkratk se také týká informační článek Sdělovací techniky (1962, č. 12) o oborové normě *ON 36 6005 Zkratky pro sdělovací techniku*. Účelem této normy je zavedení jednotných písmenových zkratk, jejichž soupis se podává, a zároveň určení pravidel pro tvorbu dalších zkratk. Tím se poskytuje pomoc pracovníkům spojů, kteří ve výkresové i textové dokumentaci potřebují označovat sdělovací zařízení a jejich části. Definice zkratky byla vypracována ve spolupráci s Ústavem pro jazyk český a také zásady pro tvoření zkratk byly konzultovány s touto institucí.

O mezinárodní koordinaci práce v bibliografii, dokumentaci, terminologii a v terminologické lexikografii se referuje ve *Věstniku ČSAV* (1963, č. 1). Jde tu o výsledky porad a organizačních opatření výboru pro tyto otázky v UNESCO. Nás z toho zajímají především směrnice dohodnuté pro mezinárodní řešení otázek terminologických. Byla jmenována pracovní skupina, která má vypracovat plán na podporu vydávání několikajazyčných slovníků z prostředků UNESCO. Předsedou této skupiny se stal známý terminolog doc. E. Wüster, předseda Terminologického výboru *ISO/TC 37*. Ukázalo se, že je nutno všechny slovníkové práce mezinárodně koordinovat, aby se nikde zbytečně neplýtvalo energií, časem a peněží.

Většina článků o terminologii v našich odborných časopisech neязыkovědných je z péra odborných pracovníků a je potěšitelné, že jejich příspěvky nezabíhají do planého brusičství a nehlásají falešné názory na

jazyk a otázky pojmenovávaci, jak jsme se s tím v dřívější době tu a tam setkávali. Bylo by však žádoucí, aby se ve větší míře než dosud řešily též otázky spojené s koordinací českého a slovenského názvosloví zejména v technických oborech.

BARBARA MOCARSKA-FALIŇSKA, *SŁOWNICTWO WARMII A MAZUR*, Uprawa i obróbka lnu, Wrocław 1959, str. 219 a 35 máp.

Polská jazykoveda sa po 2. svetovej vojne s osobitnou starostlivosťou ujala komplexného výskumu tej oblasti bývalého východného Pruska, ktorá si aj napriek intenzívnej germanizácii zachovala svoj poľský jazykový i národopisný charakter. Ide o tzv. oblasť Warmie a Mazúrska, ktoré boli súčasťou bývalého územia Radu nemeckých rytierov a potom Pruska, teda o územie, ktoré bolo vlastne mimo oblasti aj starého poľského štátu, ale v jeho bezprostrednom severnom susedstve a ktorého obyvateľstvo i svojim pôvodom (kolonizovaná oblasť Mazúrskej jazernej plošiny) tesne súvisí so starým susedným poľským územím Mazovska a Podlesia (okolie Suwałiek). Ide o územie, ktoré sa veľkosťou 10 okresov rovná asi našej Orave, Liptovu a Spišu.

V edícii *Studia warmińsko-mazowskie* (vyd. Poľská akadémia vied) vyšli do r. 1959 pod hlav. redakciou Witolda Doroszewského -už štyri dôkladné slovníkarske práce ako časť jednotne koncipovaného radu monografií o slovnej zásobe tohto kraja. Po monografiách o spracovaní dreva (J. Siatkowski), transporte a komunikácii (J. Symoni-Sulikowska) a chove zvierat (H. Horodyska) Barbara Mocarska-Falińska monograficky spracúva slovnú zásobu dorábania a spracovania ľanu, ale i konopí a čiastočne vlny.

Najprv sústreďuje pozornosť na slovnú zásobu prípravy a spracovania vlákna (I), potom spracovania pradením (II), v ďalšej kapitole (III) rozvádza názvy z oblasti prípravy na tkanie a konečne (IV) i samotné tkanie na krosnách, výrobky a ich úpravu. V záverečných úvahách (VI. kap.) podáva celkovú charakteristiku termínov tejto oblasti, pričom podrobne sleduje jazykové súvislosti Mazúrska so susednými poľskými oblasťami.

Venuje pozornosť aj otázkam sémantickým, najmä otázke pomeru výrazov a ich významov (deznátov).

Detailný výskum. slovnej zásoby z oblasti ľudovej terminológie ľanu (a konopí i vlny) v tejto okrajovej severopoľskej nárečovej oblasti poskytuje cenné podnety i našej jazykovede. Veľmi mnohé názvy činností a predmetov sa prestávajú používať, teda nenávratne vypadnú z ľudovej reči, no mnohé z nich sa podrobným výskumom môžu zaznačiť,

eventuálne sa môžu využiť aj v priemyselnej terminológii (okrem tých, ktoré sú už dnes úplnými archaizmami).

Na niektorých miestach by sme boli očakávali od autorky i hlbší rozbor pôvodu názvov a pomeru v podstate synonymných názvov *krosná* a *Warsztat tkacki*, zrejme remeselnického pôvodu, ktorý nevhodne sama uprednostňuje, hoci v tejto oblasti ľudovým názvom sú hlavne *krosná*.

Neprekvapuje, že slovník skúmanej oblasti v svojom základe je zhodný alebo obdobný napr. so slovenskou ľudovou terminológiou, lebo ide zväčša o dedičstvo praslovanskej hmotnej i jazykovej kultúry alebo o jej ďalšie rozvíjanie v duchu vnútorných jazykových zákonitostí, ktoré sa približne rovnako uplatňovali aj v ostatných slovanských jazykoch, najmä v západoslovanskej skupine. Porovnaj napr. výrazy *rozpionky* (slov. *rázpinky*, *rázipin*), *zatykacze* (slov. *zatykáč*, *zátyk*, *poťahel* v zadnom návoji), *koziolatek* (slov. *koza*, *kozica* pod zvíjadlami), *drabka* (slov. *drabina*, *cievnik* na cievy pri snovaní), *parcik* i *plocienko* (slov. *triesma* i *plátenko*, *plachtica* na uviazanie zač. osnovy na prednom návoji). ap. Pavdaže sú i rozdiely, vnesené v ďalšom vývoji, napr. poľské *sploty* (rus. *perepletienie*, slov. *vázba tkanín*), *chodniki* (slov. *pokrovce*, *koberce*), *napletacze* čiže *prątki* (slov. starobylé ciepy na vytvorenie križa v osnovných nitiach na pomoc zive). Posúvanie významu má v slovenčine obdobu napr. pri činoch, ktorými sa rozumie v pôv. význame poradie nití pri snovaní pri tvorení križa, kým v Sliezske sú to kolký, na ktorých sa činy robia, ale už aj časti pradena a pasma pri motaní, potom konce osnovy a sú aj iné významy, kým v slovenčine činmi zväčša rozumieme latku s kolkami medzi krídlami snovadiel, pomocou ktorej (kolkov na nej) sa tvorí križ v osnovných nitiach.

Neobchádza sa však ani nemecký základ tých názvov, ktoré prenikli do mazúrskeho nárečia. Viaceré z nich sú bežné aj na slovenskom jazykovom území, napr. *retki* (slov. *rejtky*, *rätky*, *riatky* z nem. *Rietkamm*), *szpulak* (v slov. popri *potak*, *kružec* i *špular*), *rafa* (v slov. nárečiach *raf*, *rafalo*, *rachadlo* popri *zderačke* (?), *folovanie*, *folusz* (na vých. Slovensku popri *stupy*, *válanie*, *valcha*, *valchovanie*).

Z činností a nástrojov u nás nepoznáme iba *klepadlo* a *klepacz* (*klepanie*). Ide o záverečnú fázu pri čistení ľanového vlákna po tľení, trepaní a mädení, ktorým sa má vyklepať na klepadle klepáčom zvyšok pazderia z vlákna; pravda, ani všade v Poľsku nepoznajú túto fázu čistenia vlákna.

Neprekvapuje, že i v tejto oblasti je známe *vreteno* ako názov, lebo v praxi bol celkom bežný *kolovrat*. Preto nečudo, že sa neuvádzajú nijaké názvy napr. pre *záťažné olovce* (v slov. *praslík*, *zvtlík*, *obrtlík*, *verbľík*, *sporík* a i.). Prekvapuje veľký počet jednotlivých i detailných častí kolovratu, hoci ide o veľmi špeciálne názvoslovie, potrebné predovšetkým remeselným výrobcom.

Monografiu doplňuje 35 máp s vyznačením rozšírenia odlišných názvov činností a predmetov, napr. pre podnože na krosnách 1. *ponozy*, 2. *ponože*, 3. *podnože*, 4. *podnogi*, 5. *ponogi*, 6. *depty*, 7. *depta*, 8. *deptaki*, 9. *deptacze*, 10. *deptadla*, 11. *lapy*, 12. *cepy*, 13. *trety* a 14. iné názvy.

Recenzovaná monografia ľudového slovníka spracovania ľanu v časti Poľska je dielom podrobnej a usilovnej práce dôkladnej autorky. Špecifickosť tejto práce neprekáža podnetne pôsobiť aj u nás.

Vlado Uhlár

H. REMY, ANORGANICKÁ CHEMIE I, II, Státní nakladatelství technické literatury, Praha 1962.

Nechceme hodnotiť jazykovú a štýlovú úroveň tohto súborného diela, preloženého z nemčiny kolektívom vedeckých pracovníkov Prírodovedeckej fakulty Karlovej univerzity. Chceme len upozorniť, že v II. diele tejto *Anorganickej chémie* publikoval prof. S. Škr am o v s k ý všeobecné zásady pre české názvoslovie anorganickej chémie (s. 747-757).

Na názvoslovnú stať prof. Škr am o v s k ého treba upozorniť najmä preto, že v celkovom rozsahu knihy je akosi zatlačená do úzadia. Podľa našej mienky mala byť publikovaná na začiatku knihy, a to tým skôr, že je vlastne zachytením dnešného stavu vývoja českého názvoslovía anorganickej chémie od čias Jana Svatopluka Presla cez V. Šafaříka a E. Votočka.

Kapitola podáva všeobecné zásady pre tvorenie názvov, rozvrhnuté do desiatich odsekov: kysličníky a peroxidy; hydroxidy, oxokyseliny a ich soli; viacsýtne kyseliny, ich soli a anióny; izopolykyseliny a ich soli; deriváty oxokyselín (peroxokyseliny, tiozlučeniny, halogenidy a amidy kyselín); podvojnú a zmiešanú soli; zlúčeniny prvkov s vodíkom; radikály a zložené katióny; karbonyly kovov; názvoslovie koordinačných zlúčenín.

V každom odseku sa podávajú najmä nové pravidlá, prípadne odporúčania Medzinárodnej únie pre čistú a aplikovanú chémiu. Rozdiely proti starším názvom názorne vidieť na príkladoch, kde sa uvádzajú jednak doterajšie názvy, pri názvoch izopolykyselín nevhodné názvy, jednak názvy spresnené podľa predkladaných zásad. Napr. proti starším názvom *kyselina chlorosulfonová*, *kyselý síran sodný* sa uvádzajú spresnené názvy *kyselina chlorosírová*, *hydrosíran sodný*. Proti nevhodným názvom *kyselina pyrosírová*, *kyselý pyrofosforečnan sodný* sa uvádzajú spresnené názvy *kyselina dvojsírová*, *dihydrodvojfosforečnan sodný*.

Možno povedať, že české chemické názvoslovie (ide najmä o názvoslovie anorganických látok) sa týmito úpravami stáva medzinárodnejším. Na tvorenie názvov sa vo väčšej miere používajú grécke predpony (*hydro-*, *tio-*, *tiol-*, *tion-*, *halogeno-*, *amido-*, *imido-*, *nitrido-*), napr. proti

starším názvom *kyselý fosforečnan vápenatý*, *střední fosforečnan vápenatý* sú nové názvy *dihydrofosforečnan vápenatý* a *hydrofosforečnan vápenatý*. Využívaním takýchto predpôn sa síce zväčšuje počet hybridných slov, ale dosahuje sa zhoda s medzinárodne platnými zásadami. Zhoda s týmito zásadami sa dosahuje aj používaním číslovkových predpôn, ktoré majú popri gréckej podobe často aj podobu domácu: *dihydrodvojfosforečnan*.

Pre používanie číslovkových predpôn (v českom texte sa hovorí o číselných predponách, ale pokladáme za správnejšie hovoriť o číslovkových predponách, lebo prídavné meno *číselný* by mohlo zväzdať k chápaniu predpôn ako čísiel) sa vyslovuje správna zásada, že majú grécku podobu tam, kde názov má cudzí kmeň i cudziu koncovku (*hexaborid*). Ak ide o kmeň slovanský alebo zdomácnený („s českou koncovkou“, napr. *dvojsírník*, *dvojnikl*, *dvojkobalt*), používa sa domáca, česká číslovková predpona.

Kapitola o chemickom názvosloví prispieva aj ku koordinácii českého a slovenského chemického názvoslovia. Autor výslovne pripomína, že návrh prešiel pripomienkovým konaním v chemickej sekcii ČSAV i v Subkomisii pre chemicko-technologickú terminológiu pri Ústave slovenského jazyka SAV. Treba dodať, že na spoločnom zasadnutí Komisie pre názvoslovie anorganickej a analytickej chémie pri Československej spoločnosti chemickej a Komisie pre chemickú terminológiu SAV sa 20. 12. 1957 tiež prijali zásady aplikované v stati prof. Škrumovského (porov. M. Zikmund, *Zmeny v názvosloví anorganických zlúčenín*, SON VI, 1958, 257 až 262). S ohľadom na tieto zásady vypracoval M. Zikmund slovenské názvoslovie anorganických látok v knižnej práci (SPN 1961, 2. vyd. 1963). Zdá sa nám, že M. Zikmund formuluje zásady rigoróznejšie ako S. Škrumovský.

Napokon niekoľko jazykovedných poznámok.

Názov názvoslovnej kapitoly „České chemické názvosloví“ nie je presný, lebo ide iba o zásady pre názvoslovie anorganických zlúčenín. Takisto nie je presná ani prvá veta: Česká chemická názvosloví je zásadne podvojné: název sloučeniny je složen z podstatného a prídavného jména (747). Ide zase len o názvy anorganických zlúčenín a aj tu jestvují i názvy složené z dvouh podstatných mien (*jodit fosfónia*, *trisulfid štvorfosforu*). Príslovkou „zásadne“ možno kryť iba názvy z oboch podstatných mien.

Nie je dostatočne presná zásada, že podstatné meno udávajúce druh zlúčeniny sa tvorí koncovkou *-ik*: tak by vznikli podoby „sírík“, „kyslíčik“. Je tu zrejme prípona *-ník*: *sír-ník*, *kyslič-ník*.

Podobne nepresná je zásada, že koncovka vyjadrujúca mocenstvo sa pripája ku kmeňu prvku. Nehľadiac na to, že sa tu používa termín *kmeň* v nesprávnom význame, nemožno podľa tohto pravidla utvoriť napr. prí-

davné meno *vápenatý*, lebo po odtrhnutí prípony *-natý* ostane *vápe-* a to nie je ani kmeň ani koreň.

Zaujímavý je dôsledok použitia valenčných prípon pri názvoch solí. Od slov zakončených na *-n* (*urán*, *mangán*) totiž príponou *-an* vznikne podoba *mangánan*, príponou *-nan* podoba *mangánnan*. Tento rozdiel je málo výrazný a bude akiste spôsobovať ťažkosti.

Ďalej treba upozorniť na nedôslednosť v používaní jazykovednej terminológie. V kapitole sa zásadne používa názov *koncovka* (iba ojedinele *prípona* na s. 752), ale *predpona*. V Zikmundovej práci sa používa sústavne názov *prípona*. Je to správne, lebo termín *koncovka* je rezervovaný pre gramatické ukazovatele slov. Nesprávne sa používa pojem a názov *slabika* (747), keď sa hovorí, že medzi *koncovku* a kmeň sa vsúva slabika charakterizujúca mocnosť základného prvku. Vychádza nám z toho napr. v slove *fosforečnan* slabika *-ečn-*, v slove *dušitan* slabika *-it-* a v slove *osmičelan* dokonca „dvojslabičná“ slabika *-ičel-*, ba v slove *síran* nulová slabika.

Termínom *kmeň* sa označuje raz slovo bez gramatických koncoviek (*chlór*), inokedy koreň, resp. slovotvorný základ bez prípony *-ik* (*sod(ik)*, *vápn(ik)* a pod.).

V snahe po dôslednom aplikovaní zásady, že podstatné meno pri podvojných zlúčeninách dostáva príponu *-id* (ak ide o cudzie slovo), zavádza sa aj podoba *oxid*, *peroxid*, *hydroxid*. I keď takéto podoby sa priečia tvarom ustáleným v češtine i slovenčine, a to najmä v odvodených slovách, ako je *oxydovať*, *oxydácia*, *oxydačný*, mohla by sa táto úprava prijať, lebo by sa tým dosiahla zhoda s angličtinou, nemčinou a ruštinou. Treba ľutovať, že v samom preklade Remyho anorganiky sa ešte používa podoba *oxyd*.

Ján Horecký

O. J. BLAŽIČEK S KOL., *SLOVNÍK PAMÁTKOVÉ PĚČE*, Sportovní a turistické nakladatelství, Praha 1962, str. 239, Kčs 29,-.

Cieľom Slovníka památkové péče „bylo shrnout stručná poučení ze všech oborů, které skládají nově, to jest širě dnes vymezenou představu kulturních památek jako dokladů vývoje společnosti“. Keďže si autori za dôležitú úlohu vytýčili aj „vysvetlení terminologická, objasnění méně známých pojmů“, je na mieste venovať tomuto slovníku pozornosť aj v tomto časopise.

Po výrazne vytlačenom hesle spravidla nasleduje jeho hodnotenie (najčastejšie z hľadiska pôvodu, zriedka z hľadiska štylistického). Pri väčšine termínov pochádzajúcich z cudzích jazykov sa uvádza, o aký jazyk ide.

Autori sa pritom usilujú aj o jemnejšiu diferenciáciu v tom zmysle, že termíny, ktoré boli do češtiny prevzaté dávnejšie a prispôbili sa jej vo výslovnosti alebo v pravopise, hodnotia sa ako „pochádzajúce z istého jazyka“, napríklad: *afiš* (z franc.), *hypostyl* (z řec.) *almanach* (z arab.), *adaptace* (z lat.), *fregata* (z ital.), *medaile* (z ital. a franc.), *esplanáda* (ze španěl.), *firnis* (z něm. a franc.), *varkoč* (z angl.), *park* (ze středov. lat.), *mohér* (z arab.), *mejšle* (z něm.). V tých prípadoch, kde slovo, resp. cudzojazyčný citát zvolený za heslo, ešte nezdómácneli, uvádza sa priamo, že ide o slovo latinské, hebrejské, arabské atď., napr.: *aes signatum* (lat.), *chaise-longue* (franc.), *angster* (něm.), *arón ha kódeš* (hebr.), *boemio* (špaň.), *carrick* (angl.), *cassapanca* (ital.), *makimono* (jap.). Z uvedených príkladov vidieť, že v slovníku pamiatkovej starostlivosti sa uvádzajú názvy z mnohých európskych a ázijských jazykov a že nebolo vždy ľahké zistiť pôvod slova. Vzhľadom na to, že príručka je adresovaná aj širšiemu okruhu používateľov, bolo by však bývalo osožné pri cudzojazyčných termínoch (najmä francúzskych, talianskych, anglických a španielskych) uvádzať aj výslovnosť.

Pravda, v príručke sú uvedené aj také cudzie slová, pri ktorých nie je označený pôvod. (Ide napr. o heslá *akče*, *akvatinta*, *aureola*, *drachma* atď.) Na tento fakt však autori upozorňujú už v úvode a odôvodňujú ho tým, že pôvod uvádzali len pri tých heslách, o ktorých mohli s istotou povedať, že naozaj pochádzajú z toho-ktorého jazyka. Nazdávame sa však, že pri heslách *aureola*, *akvatinta* by nemali vzniknúť pochybnosti o ich pôvode, ale v slovníku sa aj napriek tomu ich pôvod neuvádza.

Slovník obsahuje aj istý počet hesiel, ktoré azda nepatria do oblasti pamiatkovej starostlivosti. Ide o heslá *aceton*, *acetylcelulóza*, *aktivované vápno*, *aluminium*, *hunt* ap. Heslo *aceton* je napríklad vysvetlené čisto z chemického hľadiska a používateľovi slovníka bude pri ňom chýbať práve aspekt pamiatkovej starostlivosti. Zreteľ na tento aspekt sa opomína aj pri ďalších heslách, čím sa vzbudzujú pochybnosti o oprávnenosti ich zaradenia do takej špeciálnej príručky, akou je Slovník pamiatkovej péče. Zdá sa, že sa predsa len mala dôslednejšie dodržiavať určená štruktúra hesla, najmä jej posledný bod, v ktorom ide o „poznámky z hľadiska pamiatkovej péče“. Podľa našej mienky sa práve na poznámky tohto druhu mal klásť hlavný dôraz. Preto akosi nepresvedčivo vyznieva aj zaradenie mien mytologických bytostí, ktorých je v slovníku hojne, pravda s rôznym rozsahom i kvalitou spracovania. Mená gréckych bohov, bohýň, hrdinov a mytologických bytostí vôbec, ako sú napr. *Gaia*, *Elektra*, *Helena*, *Uranos* a i., sú vysvetlené tak, že ich možno chápať len ako postavy slovesných diel a nie ako reálne jestvujúce produkty výtvarného umenia. Výklad o mytologických bytostiach bez zreteľa na špecifickosť problematiky pamiatkovej starostlivosti možno totiž v našich reláciách považovať za istú duplicitu, pretože poučenie o nich nájdeme aj v iných

publikáciách. Pravda, väčšina hesiel z tohto okruhu je spracovaná výstižne a s ohľadom na špecifickosť slovníka. Ako príklad uvedieme heslo *Immaculata*. Z výkladu možno nadobudnúť dobrú predstavu o danom pojme a zároveň istotu, že ide o pojem bezpečne spadajúci do sféry pamiatkovej starostlivosti.

Uviedli sme už, že mnohé heslá sa hodnotia aj po stránke štylistickej. Ako zastarané sú označené termíny *celt*, *copový sloh*, ako ľudové *čepák*, *črpák*, ako archaické *vrhcáby* (z něm.) atď. Škálu tohto hodnotenia by bolo možné rozšíriť napr. o slangové slová; synonymom termínu *drážková taška* je termín *falcovka*, čo je zrejme slangový názov, len sa tak neoznačuje. Označenie z hľadiska štylistického by si boli vyžadovali aj heslá *esovka*, *fafrnoch*, *falc*, *fartáč*, *větrák* (ide pravdepodobne tiež o slangové názvy), *dědek* (to je, domnievame sa, len ľudové pomenovanie pre spravu umožňujúcu jednoduchým pákovým zariadením zachytiť opracovávaný drevený predmet) atď.

Kladne treba hodnotiť evidovanie značného počtu synonymných termínov. Škoda len, že z formálneho hľadiska sa rovnoznačné slová neuvádzajú jednotne. Niekedy synonymný termín nasleduje po dvojbodke (*Fúrie: Erinye, francouzsky park: francouzská zahrada, gajdy: duďy, Gracie: Charitky*), pričom vysvetlenie o príslušnom termíne treba hľadať pri slove uvedenom po dvojbodke. Inokedy sa synonymné termíny uvádzajú vedľa seba voľne (napr. *donjon* (franc.), *donžon*, *bergfrit*, *nebojsa*; *zrnítko*, *zrnidlo*, *muleta*, *moleta*, *ruleta*), ale každý člen synonymného radu je uvedený aj v samostatnom hesle. Odchýlky sme zistili pri synonymnom rade *zvířetník*, *zvěrokruh*, *zodiak*, *nebeský kruh*. Synonymá *zodiak*, *nebeský kruh* totiž samostatne uvedené nie sú, kým *zvěrokruh* áno. V podobných prípadoch ide zrejme o technické nedopatrenie.

Výklad jednotlivých pojmov je dôkladný, v istých prípadoch až príliš podrobný. Za podrobný považujeme napr. výklad hesla *atribut*, ktoré je pojmom všeobecne známym. Taká istá námietka by sa mohla vzťahovať aj na heslo *papier* a ďalšie. Týmto konštatovaním však nepopierame jasnosť a zreteľnosť výkladu a pri absolútnej väčšine hesiel aj náležitú štylizáciu definície. V príručke je len niekoľko hesiel, kde by si výklad vyžadoval inú formuláciu. Máme tu na mysli napr. heslo *koje*, pri ktorom je ako prvá táto informácia: „technický termín z oboru muzejní a výstavní instalace“ a len potom sa dozvieme, že je to vlastne časť výstavného priestoru. O podobný nesúlad medzi heslom a exemplifikáciou ide pri hesle *Kristus*. Výklad sa začína takto: „typy jeho zobrazení v plastice, malbě i grafice, jsou nejčastějšími náměty náboženské ikonografie...“ Tu sa vári malo vyjsť z toho, kto Kristus bol (porov. napr. heslá *Akteón*, *Pan*, *Paris*, *Penthesilea* a i.).

Slovník je premyslene a starostlivo pripravený aj po technickej stránke. Vnútri výkladového textu sa používajú lexikografické skratky, ktoré

však nenarúšajú jeho hladkosť. Vlastné heslo je vytlačené výraznejšie a od ďalšieho textu je oddelené aj čiarkou, čo azda nie je potrebné. Otázke interpunkcie vôbec mala sa venovať väčšia pozornosť, pretože jej zanedbávanie zapríčiňuje pravopisné nedôslednosti. (Porov. heslo *damaskování*, kde sa výklad sub 1. začína s malým písmenom, ale sub 2. s veľkým písmenom). Diskutabilné je kladenie bodky tam, kde sa výklad začína s malým písmenom (pozri napr. heslo *maureska*). — Kvôli úspore miesta, ale aj z vecných dôvodov vyskytujú sa časté odkazy na iné heslá. Tak napr. o termíne *patena* dozvieme sa pod heslom *kalich*, o hesle *matrice mincovní* nájdeme vysvetlenie pod heslom *razidla* atď.

Záverom konštatujeme, že Slovník pamiatkovej péče je solídna príručka, ktorá najmä u nás „v zemi mimořádného památkového bohatství“ určite nájde priaznivý ohlas v odborných kruhoch, ale aj v širšej verejnosti. Treba si len želať, aby to nebola posledná práca Blažičkovho kolektívu, od ktorého by sme sa chceli dočkať aj realizácie obťažnej síce, ale lákavej myšlienky — pripraviť súbor špeciálnych príručiek o problematike pamiatkovej starostlivosti.

Ivan Masár

PRACOVNÁ PORADA MEDZINÁRODNEJ TERMINOLOGICKEJ KOMISIE

Tretia pracovná porada Medzinárodnej terminologickej komisie pri Medzinárodnom slavistickom komitáte bola od 20. mája 1963 do 25. mája 1963 v Budyšíne (NDR). Zúčastnili sa na nej členovia komisie i zástupcovia národných terminologických komisií okrem poľskej.

Na programe prvého dňa boli predovšetkým zprávy o činnosti Medzinárodnej terminologickej komisie i o činnosti jednotlivých národných komisií. Hneď prvý deň sa po úvodnom referáte prof. A. Jedličku, predsedu Československej terminologickej komisie, začala diskusia o celkovej koncepcii pripravovaného slovníka. Dospelo sa k záveru, že za základ slovníka sa vezme elaborát Československej terminologickej komisie v takej podobe, v akej bol predložený na pripomienky národným komisiám, totiž členený podľa jednotlivých jazykovedných disciplín a podľa pojmového systému. Tým sa umožní konfrontácia systémov, ak sú v jednotlivých slovanských jazykovedách odlišné, a urobí sa prvý krok aj k pojmovému zjednocovaniu slovanskej jazykovednej terminológie. Aby sa zvýšil praktický a informačný ráz slovníka, pripoja sa k termínom v jedenástich slovanských jazykoch aj anglické a nemecké ekvivalenty. Pri takých termínoch, ktoré sa nechápu vo všetkých slovanských jazykovedných tradíciách rovnako, resp. ktoré sa v niektorých slovanských

jazykoch nepoužívajú, pridá sa stručný výklad pojmu a uvedú sa ilustračné príklady.

Niekoľko zasadnutí bolo venovaných konkrétnemu porovnávaniu a rozboru ekvivalentov, ktoré k českým a slovenským termínom elaborátu pripravili národné terminologické komisie. Pri tejto konfrontácii sa ukázalo, že nie je možné ku všetkým českým termínom dodať ekvivalenty vo všetkých slovanských jazykoch, lebo by to znamenalo často iba mechanické pritváranie inoslovanských termínov, najčastejšie kalkovaním. Ďalej sa potvrdilo, že bez stručného výkladu menej rozšírených termínov vzniká isté riziko nesprávneho pochopenia zmyslu daného termínu.

Pri rozbere kapitoly o terminológii nových smerov, ktorá má byť v dodatku k slovníku, ukázala sa predovšetkým veľká rozdielnosť názorov na obsah tejto kapitoly. Prišlo sa k záveru, že terminológiu nových smerov bude treba ešte doplniť a v definitívnejšej podobe predložiť na prediskutovanie nasledujúcej porade r. 1964.

V referátoch prednesených na zasadnutiach Medzinárodnej terminologickej komisie sa venovala pozornosť niektorým teoretickým otázkam terminológie. Prof. A. B. Šap i r o predniesol svoje názory na tzv. *obosoblenije* a poukázal na terminologickú nejednotnosť. V diskusii sa uvažovalo o možnosti ekvivalentov za ruský termín *obosoblenije* v ostatných slovanských jazykoch. R. J e n ě si všimol odraz nemecko-srbského bilingvizmu v lužickosrbskej jazykovednej terminológii, H. J e n ě referoval o stave dolnolužickej jazykovednej terminológie, F. M i c h a l k upozornil na zmenu rodu pri preberaní jazykovedných termínov z nemčiny. W. W i l s k e podal prehľad vývinu nemeckej terminológie pri vyučovaní ruštiny na školách v NDR. J. K n o b l o c h referoval o charaktere a cieľoch jazykovedného slovníka, ktorý spracúva.

Na záverčnom zasadnutí svojej tretej pracovnej porady Medzinárodná terminologická komisia vysoko ocenila prácu Československej terminologickej komisie pri príprave základného heslára a organizovaní pripomienok k nemu a vyslovila vďaka Bulharskej akadémii vied za účinnú pomoc pri vydávaní I. zväzku terminologického zborníka *Slavistična lingvistična terminologija*. Ďalej schválila zprávu svojho predsedu prof. A. V. I s a č e n k a a uzniesla sa predložiť ju V. slavistickému sjazdu v Sofii.

Do pracovného programu na ďalšie obdobie zaradila Medzinárodná terminologická komisia tieto úlohy: zostaviť konfrontačný slovník slovanskej jazykovednej terminológie v rozsahu okolo 3000 hesiel; ukážky tohto slovníka predložiť už V. sjazdu; teoreticky skúmať slovanskú jazykovednú terminológiu a výsledky výskumu publikovať v ďalšom zväzku terminologického zborníka; osobitnú pozornosť venovať terminológii nových lingvistických smerov a pokračovať v zhromažďovaní terminologickej bibliografie.

Ján Horecký

Eugen Paulíny

FONOLOGICKÝ VÝVIN SLOVENČINY

Eugen Paulíny vo svojej práci *Fonologický vývin slovenčiny* sleduje rozvoj slovenskej hláskovej sústavy od 10. do 18. storočia. Nový metódický prístup k tejto problematike vyvolala skutočnosť, že v slovenčine niet dostačujúceho a presného historického materiálu.

Pri metóde, ktorá sa v práci používa, vychádza autor z predpokladu, že hláskoslovie istého jazyka tvorí štruktúru, že všetky zložky tejto štruktúry sú navzájom späté, sú navzájom podmienené vo svojej existencii a vývine. Táto metóda teda predpokladá, že istá zmena fonologickej štruktúry je možná iba v istej situácii, v istých podmienkach danej štruktúry a len pri istej jej podobe. Z toho vyplýva, že všetky jazykové zmeny podáva táto práca ako vnútorne späté, podmieňujúce jedna druhú a odôvodňuje ich v samotnej fonologickej stavbe. Charakter skúmaného materiálu vedie pritom k predpokladu, že štruktúra jednotlivých slovenských nárečí bola v tom-ktorom období od seba odlišná a že jednotlivé slovenské nárečia mali nerovnaký vývin.

Autor však nevidí rozvoj jazyka odtrhnute od historických spoločenských udalostí a jeho premeny úzko spája s dejinnými premenami, ktoré nutne majú spätný odraz na jazyk ľudu.

Pre stanovenie absolútnej chronológie jednotlivých hláskových zmien brali sa v diele za základ také zmeny, ktorých absolútne chronológie sú na základe jestvujúceho historického materiálu známe. Na podklade absolútnej chronológie týchto základných zmien sa potom určovala aj absolútna chronológia takých zmien, ktoré sa časovo viažu k týmto základným zmenám. Potreba zaradiť každú dôležitú zmenu do vývinovej línie viedla autora hľadať pre každú zmenu interné jazykové odôvodnenie. Práca má základný význam pre slovenskú historickú gramatiku, pretože udáva po prvý raz sústavne vývojovú líniu slovenského hláskového systému. Je však dôležitým prínosom pre slavistiku vôbec, a to predovšetkým tým, že udáva interné jazykové odôvodnenie mnohých zmien, pre ktoré sa predtým toto odôvodnenie nehľadalo.

Nemenej závažná je skutočnosť, že metóda, ktorá sa v diele dôsledne a novátorsky uplatnila, bude sa môcť využiť aj pre obdobné spracovanie iných slovanských jazykov.